

С. Д. КРИЖИЦЬКИЙ

ЕЛЛІНІСТИЧНІ ЖИТЛОВІ БУДИНКИ ОЛЬВІЇ

У цій статті розглядаються об'ємнопланувальні реконструкції елліністичних житлових будинків Ольвії. У подібному об'ємі вони вивчаються вперше, оскільки попередні дослідники займались або вивченням планування тільки окремих будинків¹, або ця тема ставилась настільки в широкому плані, що виключалася сама можливість виконання реконструкцій². В ході дослідження з'ясувалось, що для правильної реконструкції планів будинків необхідно враховувати і можливий характер їх об'ємних рішень. Планування цілого ряду ольвійських будинків піддано досить істотному перегляду, що дало змогу виявити їх деякі цікаві архітектурно-планувальні особливості.

Елліністичні житлові будинки Ольвії, завдяки їх значній кількості (близько півтора десятка), а також розташуванню в різних частинах міста, дають можливість дістати відносно повне уявлення про архітектуру житлового будинку Ольвії в цілому.

Необхідно підкреслити, що всі відомі нам ольвійські елліністичні будинки практично не виходять за рамки визначення «рядовий» житловий будинок. Це не палаці і навіть не такі багаті будинки, як вілла Доброї Долі або делоські дім Діоніса та дім Масок. Проте це й не маленькі площею будинки, подібні до деяких будинків Пріен³, однокімнатних будинків раннього Пантікапея⁴ або Кіммеріка⁵, примітивних одно-трикімнатних (кімнати розташовані в один ряд) будинків, вирубаних у скелі в Афінах класичного періоду⁶, або деяких будинків Ілурата⁷. Є підстави вважати, що елліністичні будинки, розглянуті нижче, були найбільш типовими і дуже поширеними в Ольвії.

¹ Винятком є об'ємні реконструкції будинку з розкопок 1902—1903 рр. біля Зевсового кургану (Б. В. Фармаковський. Раскопки в Ольвии в 1902—1903 годах. — ИАК, вып. 13. СПб., 1906, стор. 32—98, табл. X, XI; И. Н. Соболев. О реконструкции ольвийского жилого дома II в. до н. э., открытого Б. В. Фармаковским в 1902—1903 гг. — ВДИ. М.—Л., 1953, № 1, стор. 188—192) та північного будинку на дільниці НГФ з розкопок 1909 і 1910 рр. (Б. В. Фармаковський. Раскопки в Ольвии. — ОАК за 1909 и 1910 гг. СПб., 1913, стор. 48—76, рис. 80, 81, 87—89).

² Е. И. Леви и А. Н. Карасев. Дома античных городов Северного Причерноморья. — АГСП. М.—Л., 1955, стор. 215—247.

³ Th. Wiegand und H. Schrader. Priene. Berlin, 1904, табл. XXI — будинки № V та VII.

⁴ В. Д. Блаватский. Строительное дело Пантикапея. — МИА, № 56. М., 1957, стор. 13, рис. 8; Н. И. Соколовский. Раскопки Пантикапея. — КСИИМК, вып. 83. М., 1961, стор. 33, рис. 8.

⁵ И. Т. Кругликова. Киммерик в свете археологических исследований 1947—1951 гг. — МИА, № 85. М.—Л., 1958, стор. 234 і далі, рис. 11.

⁶ Bertha Sagg Rider. The Greek House. Cambridge, 1916, стор. 219. Слід підкреслити, що ці будинки являють собою дуже близьку аналогію киммерікським будинкам.

⁷ В. Ф. Гайдукевич. Илурат. — МИА, № 85, стор. 92, рис. 86, будинок № 6—I; стор. 116, рис. 119, № 4—III; стор. 119, рис. 124, № 5—III.

У топографічному відношенні місто складалося з трьох частин⁶: Верхньої, Терасної та Нижньої (рис. 1) і тому не могло мати загального прямокутного плану. Такий план був відсутній і в окремих частинах міста, за винятком, можливо, тільки його Нижньої частини⁹. Якщо по відношенню до Терасного міста це цілком зрозуміла загальна криволінійна конфігурація (та значне падіння рельєфу), то щодо Верхнього міста це підтверджується тим, що планувальні сітки його окремих районів, як правило, взаємно непаралельні (рис. 2), хоч всередині деяких районів принцип прямокутності іноді до певної міри зберігається. Наприклад: ділянки АГД та біля Зевсового кургану, АГД та И, И та Е₆₋₇. Подібне становище, напевно, було зумовлене, з одного боку, нерівним рельєфом, а з другого — сильним зростанням соціально-економічної диференціації населення і, головне, відсутністю загального містобудівного плану. Все це сприяло виділенню окремих районів з жителями приблизно однакового соціального та економічного стану. Останнє, зокрема, підтверджується тим, що житлові будинки однієї ділянки відрізняються від будинків інших районів багатством декора, характером планування та ступенем послідовності його застосування на даній ділянці, розмірами будинків, конструкціями та прийомами будівельної техніки.

Так, будинки окраїнної ділянки И щодо площі забудови, характеру архітектурно-декоративного рішення та конструкцій займають поки що в Ольвії останнє місце. Планування їх найрізноманітніше, конструкції виконані на дуже низькому технічному рівні.

Найбагатші житлові будинки з однаковим типом планування, з високим рівнем прийомів будівельної техніки та благоустрою розміщуються на ділянці НГФ та біля Зевсового кургану. Житла районів в АГД і Е₆₋₇ у цьому відношенні займають середнє місце між ділянками И і НГФ.

Все це дає можливість намітити схему соціальної топографії елліністичної Ольвії. Найбідніші верстви міського населення селились на околиці (И), заможні — в центрі (АГД, Зевсів курган, НГФ), а біля агори, напевно, в основному розміщувались жителі середнього достатку¹⁰.

Кожний з таких районів поділявся на квартали. Вдалося виділити два основні типи приблизних розмірів ольвійських кварталів — 19—22×35—37 м та 26—40×40—50 м. При цьому відносна стабільність розмірів і площі забудови окремих будинків у межах майже кожного окремого кварталу дозволяють припустити, що ці питання регламентували міські власті¹¹, які по можливості запроваджували принципи ре-

⁶ Вважаємо доцільним ввести тричасний поділ і в план міста, оскільки значне падіння рельєфу (близько 25—30 м на 60—100 м горизонтального прокладання), а також овальна конфігурація плану Терасного міста безперечно повинні були позначатись як на його плані, так і на планах окремих кварталів і житлових будинків, у використанні спеціальних конструкцій і т. п. Безумовно, все це значно відрізняло Терасне місто від Верхнього та Нижнього.

⁹ А. Н. Карасев. Планы Ольвий XIX в. как источники для исторической топографии города. — МИА, № 50. М.—Л., 1956, стор. 13.

¹⁰ Ця схема в цілому повністю відповідає елліністичним особливостям формування міст: Т. Н. Козина. Некоторые вопросы градостроительства эллинизма. — Вопросы всеобщей истории архитектуры. М., 1961, стор. 71; А. Н. Карасев. Развитие строительного-каменотесного ремесла в античных городах Северного Причерноморья. — ПИСП. М., 1959, стор. 135; Е. И. Леви и А. Н. Карасев. Вказ. праця, стор. 220.

¹¹ Про точне визначення меж окремих володінь, як про один з обов'язків астиномів, згадує Арістотель (Арістотель. Політика, VI, 5, 3). Докладніше виявити характер регламентації будівництва у Ольвії не можна. Однак, мабуть, функції міських властей у цьому відношенні не обмежувались тільки визначенням меж окремих володінь, а за аналогією з іншими античними центрами були значно ширші. Так,

гулярного будівництва. Забудова кварталів приблизно рівними щодо площі, інколи однаковими і за типом планування самостійними житловими блоками простежується на ділянках *И* та *А*.

Подібний прийом у період еллізму в Північному Причорномор'ї спостерігається і в Херсонесі.

Розміри одинарних кварталів та кількість будинків у Ольвії і Херсонесі менші й різнотиповіші, ніж у Прієні, Олінфі, на острові Кніді і т. п. Так, площа цих кварталів у Ольвії — 700—800 м², у Херсонесі — 240—650 м²¹², у Прієні — 1645 м²¹³, у Олінфі — 1500 м² (половина кварталу — 5 блоків)¹⁴, на Кніді — 1540 м²¹⁵, у елліністичному Мілеті — 1050 м²¹⁶.

Незважаючи на наявність деяких елементів регулярності та прямокутності у плануванні окремих районів, Ольвію, з цієї точки зору, не можна поставити в одну шеренгу з переліченими містами.

* *
*

Більшість ольвійських елліністичних будинків належить до групи безордерних споруд¹⁷. Для них характерне «Г»- або «П»-подібне і, як виняток, периметральне розташування критих приміщень відносно внутрішнього подвір'я. Типи з одностороннім або двостороннім по протилежних боках подвір'я розміщенням відсутні (рис. 3).

Безордерні ольвійські будинки можна умовно поділити на дві основні групи: 1) звичайної планувальної схеми, які відрізняються головним чином за площею (будинки малої площі — 100—200 м², великої — 200—400 м²); 2) нетипової схеми, які мають ті чи інші відмінності на плані. До першої групи належать будинки *И-1*, *И-2*, *И-3*, *А-2*, *А-3*, *А-4*, *А-10*, *ЗК-2*, *Е-2*; до другої — *И-4*, *И-6*. У будинках звичайної схеми приміщення групуються навколо одного внутрішнього подвір'я; основні жилі кімнати орієнтовані на південь. Площа подвір'я щодо площі забудови має звичайну для Ольвії залежність — 11—27%. Відмінності в площі забудови позначаються, головним чином, тільки на кількості кімнат. При цьому слід відзначити, що у великих будинках кімнати розташовувалися у два ряди — паралельно і поруч з північною межею двора. Типові два таких будинки — малої і великої площі. Відновлення їх планування особливих суперечок у дослідників не викликає.

«...астиними наслідуватимуть агораномам у піклуванні про міські вулиці, про будинки, щоб усі вони зводились згідно з законами» (Платон. Законы, VI, 10, 763с — 763е); астиноми «...не дозволяють забудовувати вулиці, перекидати над вулицями балкони (dryphaktoi), робити висячі жолоби, що мають стік на вулицю, і вікна (thyridai), які відчиняються на вулицю» (Аристотель. Афинская полития, II, 50). Див. В. П. Зубов и Ф. А. Петровский. Архитектура античного мира. М., 1940, стор. 301, 303.

¹² Г. Д. Белов. Северный прибрежный район Херсонеса. — МИА, № 34. М.—Л., 1953, стор. 14—15.

¹³ Priene, табл. XXI.

¹⁴ D. M. Robinson and J. W. Graham. The Hellenic House. Excavations at Olynthus, part VIII. Baltimore, 1938, табл. 94.

¹⁵ ВИА, т. I. М., 1958, стор. 169.

¹⁶ Т. Н. Козина. Вказ. праця, стор. 23, рис. 5.

¹⁷ До ордерних будинків, напевно, доцільно відносити тільки ті споруди, в об'ємнопланувальній схемі яких спеціально передбачалося спорудження портиків або галерей, тобто мегаронний або, в ускладненому варіанті, простадий, пастадий та перистильний типи. В безордерних будинках застосування ордеру плануванням не передбачалося. Підставою для пропонованого поділу служать такі міркування: «запроектований» при будівництві портик, безперечно, в тій чи іншій мірі змушував вирішувати основні об'єми в певній пропорціональній залежності, яка до певної міри підкорялася законом побудови того чи іншого ордеру (в тому числі і аттичного). В тих же випадках, коли цього не було, дисциплінуючий вплив ордеру був відсутній, що відповідно позначалося і на екстер'єрі будинку. При цьому портик, прибудований пізніше, вже, звичайно, в цілому картини не міняв.

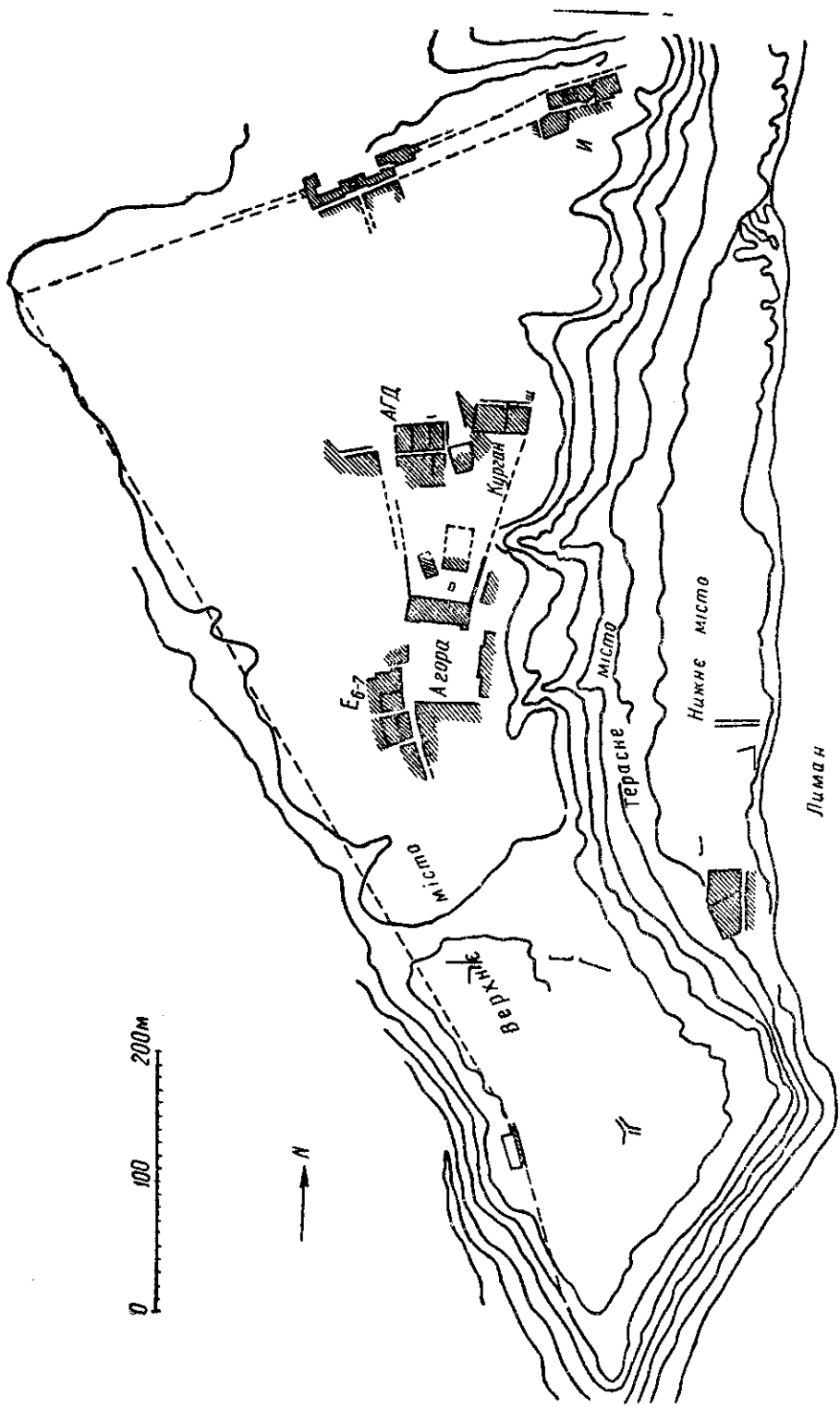

Рис. 1. Загальний план Ольвії.
 Рис. 1. Загальний план Ольвії.
 (Крім оборонних споруд на плані позначено тільки еліністичні залишки на ділянках, для яких робилися реконструкції).

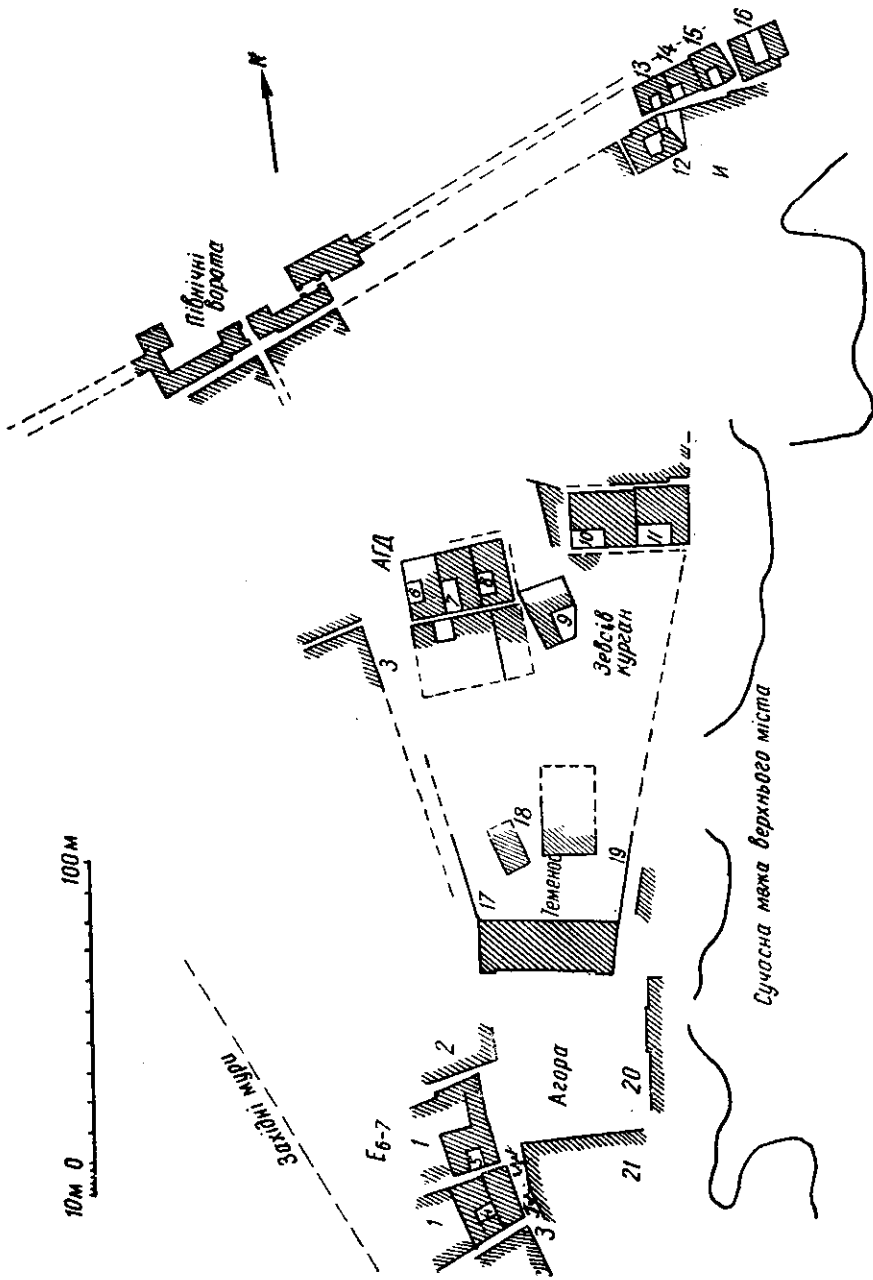

Рис. 2. Загальний план центральної та північної частини Верхнього міста:

1-2 — житлові квартали ділянки Е 6-7; 3 — головна позовжня вулиця; 4 — будинок Е-2; 5 — будинок Е-1; 6 — будинок А-4; 7 — будинок А-10; 8 — будинок А-3; 9 — будинок А-2; 10 — будинок ЗК-2; 11 — будинок ЗК-1; 12 — будинок И-6; 13 — будинок И-1; 14 — будинок И-2; 15 — будинок И-3; 16 — будинок И-4; 17 — Стоя; 18 — Храм Зевса; 19 — Храм Аполлона; 20 — східний торговельний ряд; 21 — Гімнасій. План Теменосу, східного торговельного ряду, гімнасія і загальний план ділянки И дано за О. М. Карасьовим. План Північних воріт дано за Б. В. Фармаковським.

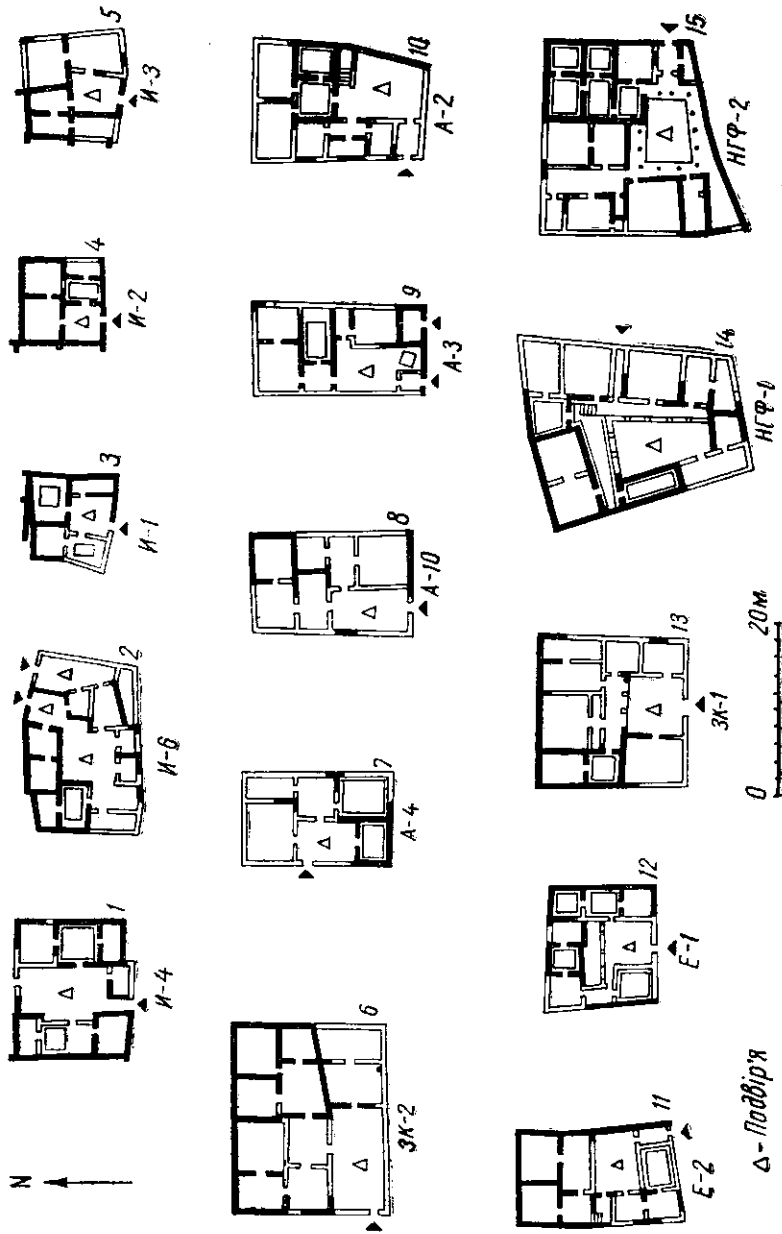

Рис. 3. Типи одеських житлових будинків:

1, 2 — безордерні будинки нетипової схеми; 3-5 — безордерні будинки типової схеми малої площі; 6-11 — безордерні будинки типової схеми великої площі; 12-14 — будинки пасталого типу; 15 — будинок перистильного типу.

△ - Падвір

Будинок *И-1* (рис. 4, 5). Тип — «П»-подібний, площа забудови — 113,5 м²; площа подвір'я становить 19%. У будинку один житловий підвал та чотири кімнати, дві з яких, найбільш великі, розташовані з північного боку подвір'я. За винятком приміщень № 1, 2, решта кімнат сполучалась тільки з двором. Характер взаємного зв'язку приміщень,

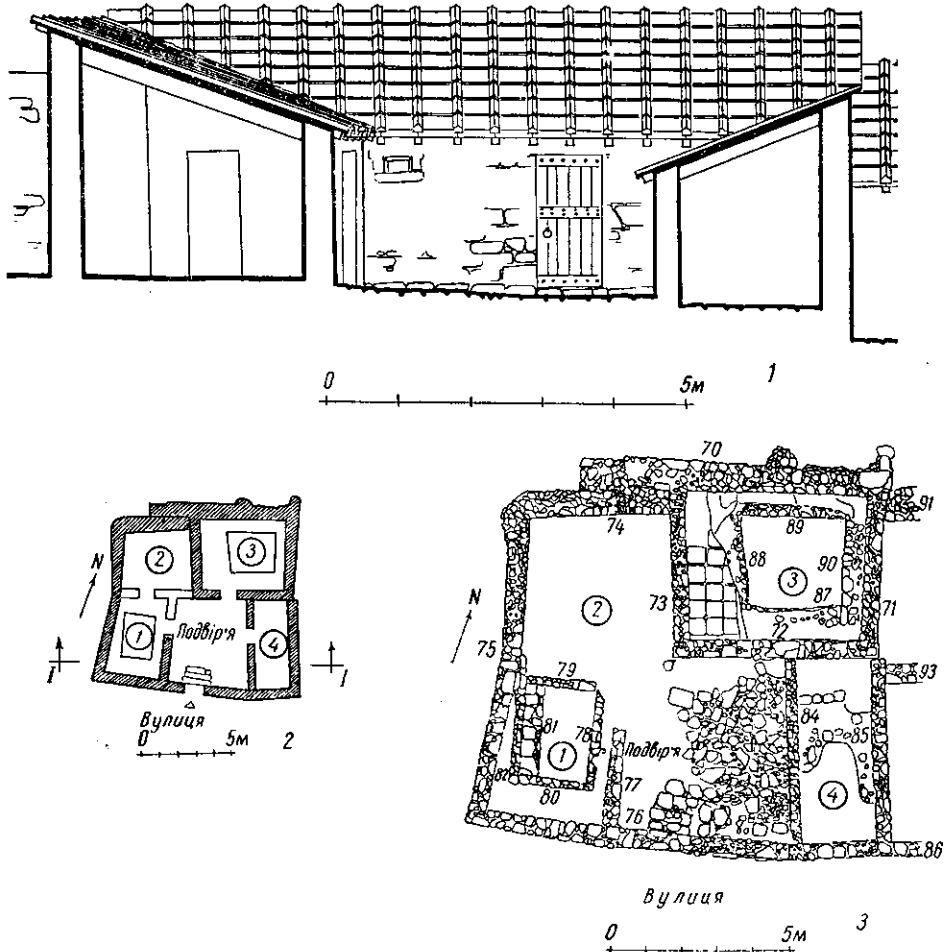

Рис. 4. Будинок *И-1*:

1 — розріз. Реконструкція; 2 — план. Реконструкція; 3 — обмірний план. Цифри у колах є номерами приміщень, інші — номери кладок (за О. М. Карасьовим).

їх розміри, конструкція підлог та орієнтація дозволяють визначити, хоча б приблизно, їх призначення. Найбільш парадним приміщенням у будинку була кімната № 3. Житловими кімнатами були також № 1 та № 2. Очевидно, судячи з пропорцій і розмірів (2,0×5,0 м), а також наявності кам'яної підлоги, приміщення № 4 використовувалось тільки в господарських цілях. З приводу реконструкції планування основне розходження між дослідниками полягає у розв'язанні питання: до якого будинку належить приміщення № 4. Нам здається більш імовірною точка зору Л. М. Славіна, який вважає, що кімната № 4 належала двору будинку *И-1*¹⁸. Таке припущення підтверджується як характером

¹⁸ Л. М. Славин. Отчет о раскопках в Ольвии в 1935 и 1936 гг. — Ольвия, т. I. К., 1940, стор. 14 і далі. Протилежної точки зору дотримуються О. І. Леві та О. М. Карасьов (вказ. праця, стор. 222, рис. 5).

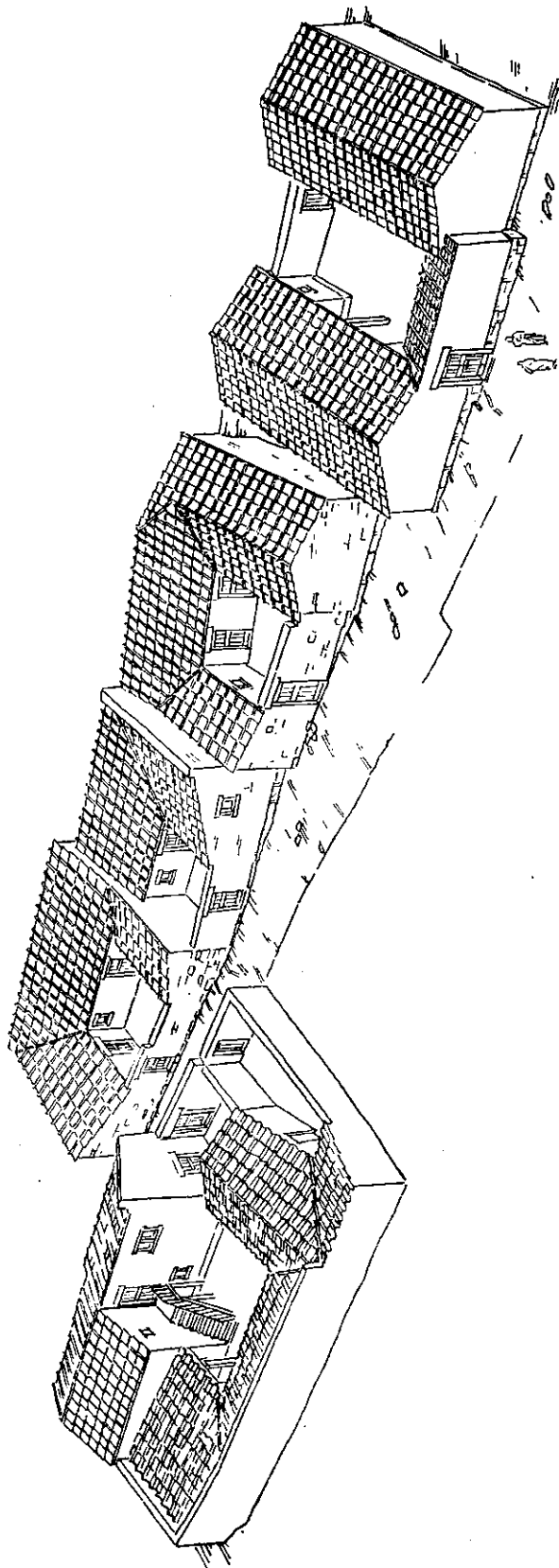

Рис. 5. Ділянка И.
Перспектива. Реконструкція.

взаємного розташування та типом зв'язку кладок¹⁹, так і наявністю у стіні № 84 залишків дверного прорізу. І тільки пізніше, в той час, для якого планування будинків реконструювати неможливо, проріз у стіні № 84 був закладений, а в кладці № 85 зроблено другий з рівнем порога, розташованим вище, ніж нижні ряди закладу у стіні № 84. Тільки тоді приміщення № 4 відходить до будинку *И-2*.

Незначна товщина окремих стін при низькій якості їх виконання (наприклад, стіна № 84 мала товщину 0,3 м), відсутність балочних гнізд від міжповерхового перекриття у кладці № 70, що збереглася на висоту 2,45—2,90 м, свідчать про те, що будинок був одноповерховим.

У реконструкції прийнята висота наземних приміщень в інтервалі 2,0—2,5 м. Підставою для цього є такі міркування. Висота більшості ольвійських житлових підвалів 1,9—2,2 м²⁰. Очевидно, житлові наземні приміщення навряд чи могли бути нижчими. Разом з тим у невеликих будинках, при відносно незначних розмірах приміщень, важко чекати і набагато більші, ніж 2,3—2,5 м, висоти. Якщо врахувати, що в таких будинках дахи робилися суміщеними, тобто вони були похилі, то мінімальна висота нижнього краю стелі у визначених вище межах здається найбільш імовірною²¹. Враховуючи відносно суворий кліматичний режим у цьому районі і недосконалість опалювальних систем в Ольвійських житлах (поки що нам відомі тільки жаровні або вогнища відкритого типу), значна висота приміщень у таких будинках малореальна. Якщо користуватися вказівками Вітрувія про співвідношення висот першого і другого поверхів²², то можна дістати цікаві дані. Так, оскільки для Ольвії типова наявність розвинутих житлових підвалів і відсутні дані, які б свідчили на користь існування других поверхів (виняток — тільки півтораповерхові варіанти будинків *И-6*, *Е-2*), природно припустити, що здебільшого підвали у функціональному відношенні заміняли ольвіополітам другі поверхи. А в цьому випадку не виключене існування хоч би й дуже відносної, що виробилася емпіричним шляхом, пропорціональної залежності між висотами першого і підвального поверхів. Звідси, ідучи методом від зворотного, можна приблизно визначити верхню межу висоти наземних приміщень, яка при висоті підвалів 1,9—2,2 м становитиме 2,5—3,0 м. Приблизно ті ж результати дає визначення висот портиків в ордерних будинках Ольвії по знайдених капітелях аттичного ордера. У цих випадках висота кімнат досягає 2,3—3,5 м²³. Очевидно, якщо в багатих ордерних будинках, які мають кімнати площею до 40 м², висота останніх могла досягати 3,5 м, то в невеликих безордерних спорудах ці величини були, безперечно, менші. Отже, висоти в будинку *И-1* могли дещо відхилитись від прийнятих, але з наведених вище міркувань такі коливання були скоріше за все невеликі і на загальний об'ємний характер будинку не впливали. У розглядуваному будинку дахи, враховуючи незначні прольоти приміщень (2—4 м), прийняті односхилими з напрямом схилів до подвір'я. Це зумовлене

¹⁹ Кладки № 86 і 93 до № 85 підходять впритул; у той же час № 85 і № 76 — перев'язані вперепліт.

²⁰ Висоту 2,10—2,15 м має, зокрема, підвал в будинку *И-2*.

²¹ Той же порядок висот можна спостерігати і в старих будинках парутинських жителів.

²² Вітрувій. Десять книг об архітектурі. М., 1936, V—I—3, IV—III—9.

²³ Слід відзначити, що аналогічні висоти були, напевно, типові і для усіх інших відносно скромних античних житлових будинків. Так, висота приміщень першого поверху, яка визначається по нахилу сходів в реконструкціях оліфських будинків, лежить у межах 2,65—3,9 м (Е. И. Евдокимова. Архитектура народного жилища в античной Греции. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата архітектури. М., 1947, стор. 76). Кімнати в будинках Ілурата мали, напевно, висоту близько 2,3 м (В. Ф. Гайдукевич. Вказ. праця, стор. 58). Висота підвалів елліністичного будинку, відкритого в Дурі-Європос, становила приблизно 2,5 м (F. Cumont. Fouilles de Douga-Europos, 1922—1923. Paris, 1926, стор. 244).

розташуванням з західної та східної сторін будинку сусідніх володінь, а з північної — значним підвищенням рельєфу. При реконструкції даху ми виходили з припущення, що об'єми приміщень № 1, 2, 3 були однакової висоти і мали спільну покрівлю; кімната № 4, яка була збудована пізніше, напевно, була дещо нижча. Дах — суміщений (наявність горища при таких прольотах слід, очевидно, виключити), утеплений²⁴, вкритий черепицею коринфського типу²⁵; несучою конструкцією були наслонні крокви. Нахил покрівлі прийнятий відповідно до кута підйому схилів, визначеного на підставі археологічних матеріалів ще Б. В. Фармаковським²⁶.

Конструкції дверей та вікон виконані, головним чином, за аналогіями рисунків на вазах.

Прикладом безордерного будинку типової схеми і відносно великої площі є будинок А-3.

Будинок А-3 (рис. 6; 7). Тип плану «П»-подібний; площа забудови — 242 м², від якої площа подвір'я становить 16—23%. Будинок має один житловий підвал, сім наземних приміщень, протирон і, очевидно, навіс у південній частині — між протироном та кімнатою № 1. Основні житлові приміщення розміщені у два ряди на північ від подвір'я. Враховуючи те, що кімнати № 6, 7 відокремлені від подвір'я приміщеннями № 4, 8, тобто є найбільш віддаленими, можна припустити використання їх як спальень. Відсутність функціонального зв'язку між приміщеннями № 1 і всім будинком, а також найбільш старанна і високоякісна кладка його зовнішніх стін свідчать про те, що приміщення № 1 функціонального зв'язку з іншими кімнатами будинку не мало. У зв'язку з цим здається цілком імовірним використання його як крамниці. Аналогічний характер мають вбудовані в житлові будинки крамниці Олінфа і Прієни²⁷.

Значний інтерес становить споруда, розміщена у південній частині будинку, яку звичайно вважають за підвал²⁸. Однак можна припустити, що її використовували як цистерну. Про це свідчить розміщення кам'яного ложа водостока по одній з центральних осей цього підвала, перпендикулярно і впритул до його південної стіни. В той же час цей водостік розміщений під кутом до південної зовнішньої стіни будинку і з'єднується за її межами на першій поперечній вулиці з водоприймальним колодязем закритого типу. Таким чином, підвал орієнтований по осі водостока, завдяки чому кладки його стін не паралельні до розміщених поблизу наземних стін будинку А-3. Подібне розміщення колодязя, водостока та підвалу не можна пояснити випадковістю — вони, очевидно, були функціонально пов'язані, і підвал у цьому випадку міг бути водозбірною цистерною. На користь цього припущення частково

²⁴ Залишки подібної утепленої покрівлі (утеплювач — солома, змазана глиною) були знайдені при розкопках будинку біля Зевсового хургану (ИАК, вип. 13, стор. 68, 69). Конструкція утепленої покрівлі особливо добре прослідкована при розкопках Олінфа (D. M. Robinson. Domestic and Public Architecture, Excavations at Olynthus, part XII. Baltimore, стор. 184). Конструкція такої покрівлі наведена і в довідкових виданнях (J. Dugm. Handbuch der Architektur, zw. Teil, Bd. I, Die Baukunst der Griechen. Leipzig, 1910, стор. 191, рис. 166).

²⁵ Л. М. Славин. Вказ. праця, стор. 29.

²⁶ Б. В. Фармаковский. Вказ. праця, стор. 65, 66; ОАК за 1909 и 1910 гг., стор. 73. Кут підйому схилу рівний 20—21°, наводиться і в статті І. Б. Брашинського. Див.: І. Б. Брашинский. Комплекс кровельной черепицы из раскопок ольвийской агоры 1959—1960 гг. Ольвия, Теменос и Агора. М.—Л., 1964, стор. 297.

²⁷ Olynthus, part. VIII, табл. 92, 93 — будинок А—IV—9; там же, part XII, табл. 202, 222(1) — Вілла Бронз; Griene, табл. XXI — будинки XII, XIX, XX та ін.

²⁸ Л. М. Славин. Ольвійські квартали центральної частини Верхнього міста. — АП, т. XI. К., 1962, стор. 24 і далі. Наша реконструкція плану відрізняється від схеми Л. М. Славина іншим визначенням призначення кімнат та деякими другорядними корективами.

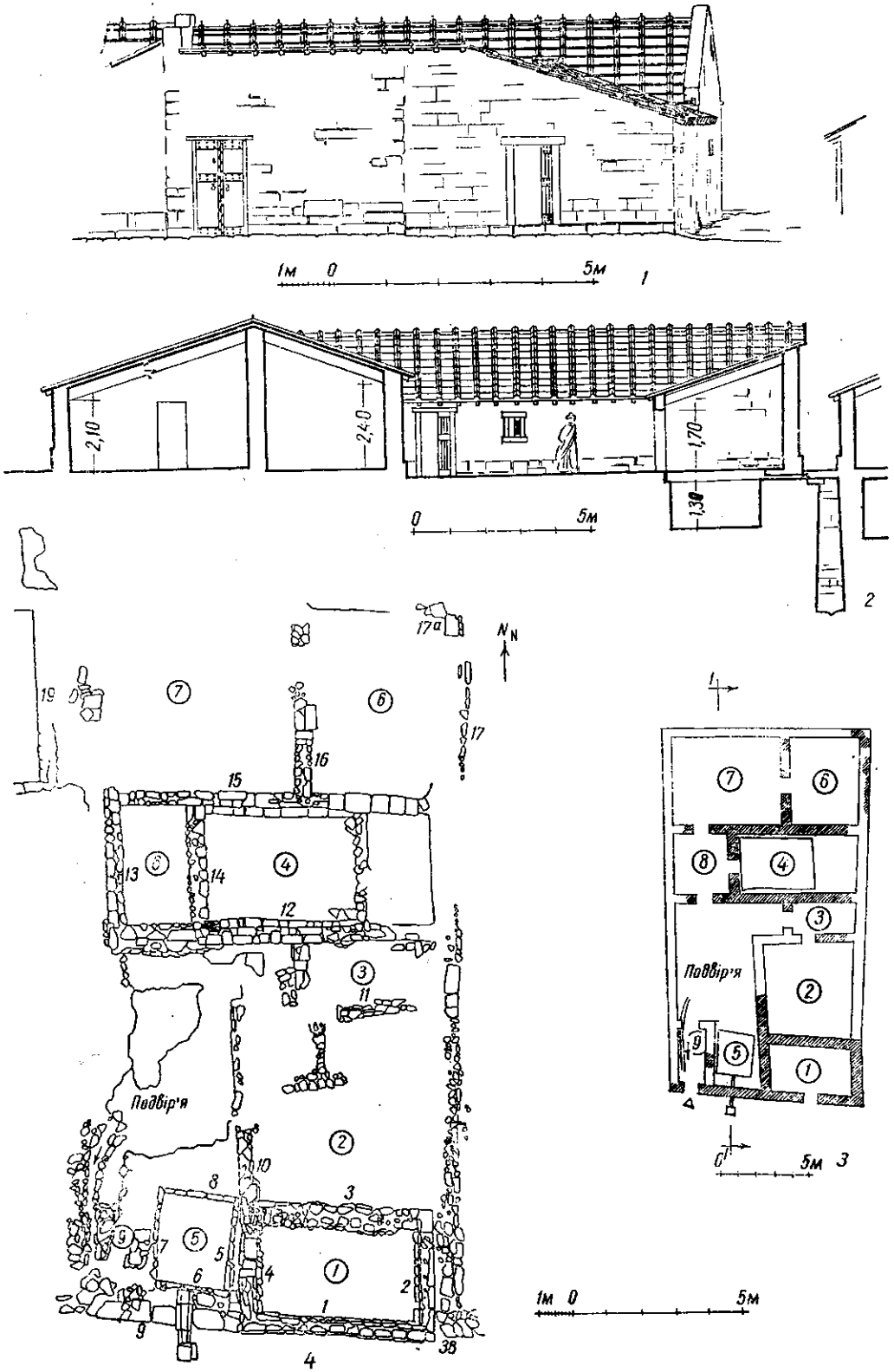

Рис. 6. Будинок А-3:

1 — південний фасад. Реконструкція; 2 — розріз. Реконструкція; 3 — план. Реконструкція; 4 — обмірний план; цифри у колах є номерами приміщень, інші — номери кладок.

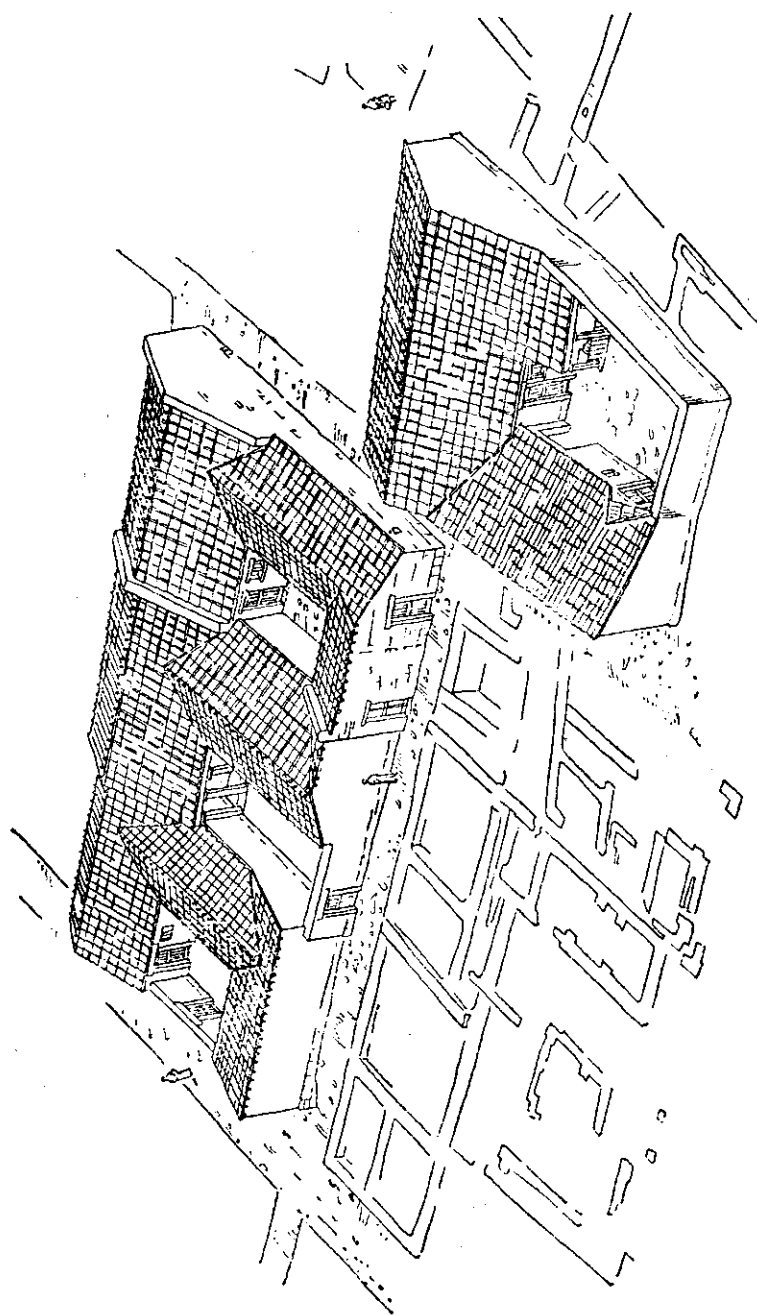

Рис. 7. Ділянка АГД.
Перспектива. Реконструкція.

свідчить і незначна глибина цистерни—близько 1 м; відомо, що навіть господарські підвали в Ольвії були більш глибокі.

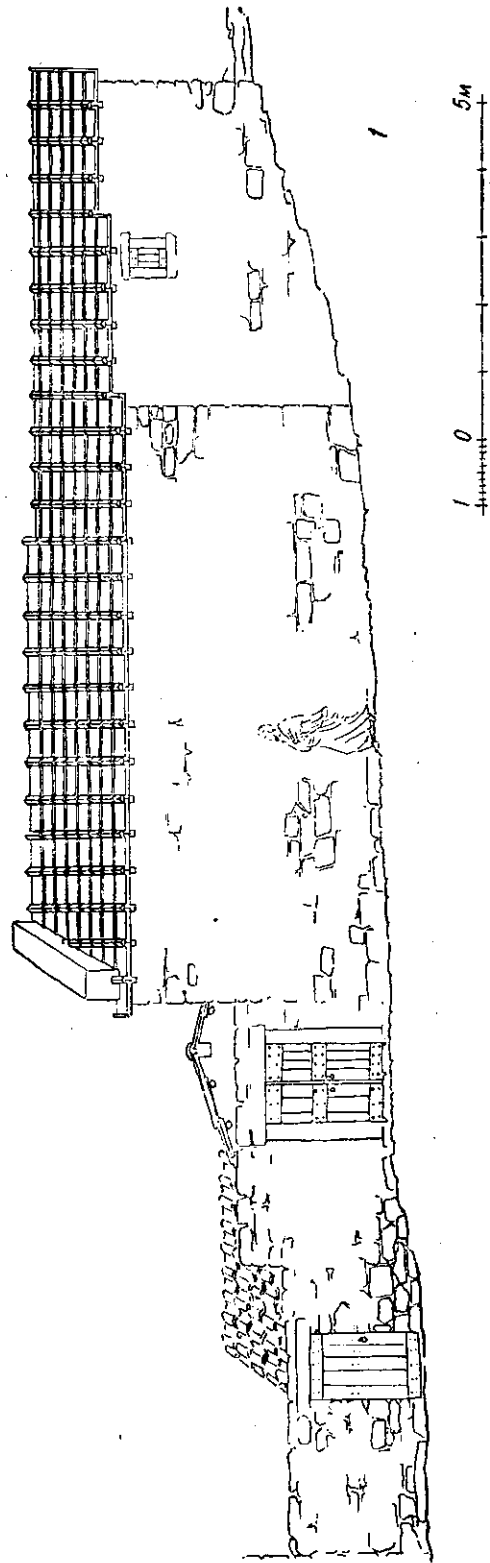
Так само, як і будинок *И-1*, будинок *А-3* був одноповерховий безордерний. Враховуючи велику площу приміщень, їх висоту в реконструкції прийнято 2,2—2,8 м.

Над приміщеннями № 1, 2, 3, протироном і цистерною дах черепичний, корінфського типу, односхилий, із стоком у двір²⁹; над групою житлових приміщень у північній частині будинку, враховуючи значний загальний проліт, — двосхилий, з коньковим прогоном, що проходив по кладці № 15. Останнє підтверджується наявністю залишків стіни № 15, тим часом як у перпендикулярному до неї напрямку кладок, розмінених хоча б приблизно по центральній осі, немає. Крім того, в західній частині будинок *А-3* змикається з будинком *А-10*. Це виключає можливість існування схилу з уклоном у цьому напрямку. Звичайно, що при такому даху могло бути і горіще.

В цілому, крім сказаного, будинок *А-3* відрізняється від будинку *И-1* не тільки своїми великими розмірами, але й відносно більшою площею жилих кімнат; є відмінності і в системах та якості виконання кладок. Однак принципіальних відмінностей в об'ємно-планувальній схемі між ними немає.

Серед безордерних будинків нетипової схеми показовий будинок *И-6*.

Будинок И-6 (рис. 5; 8). Площа його забудови — 243—287 м², подвір'я — 31—40%. На відміну від розглянутих вище, будинок мав три двори³⁰, один з яких був господарським, другий — викону-

²⁹ Над кімнатами № 1, 2, 3 не виключений також двосхилий варіант, оскільки східний фасад будинку *А-3* виходив на подовжню вулицю.

³⁰ Реконструкція плану за виключенням південної частини будинку дана за Л. М. Славніним (Л. М. Славнін. Ольвійские городские кварталы северо-восточной части Верхнего города.— СА, VII. М.—Л., 1941, стор. 298, рис. 6).

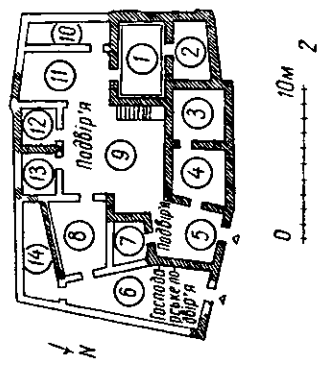
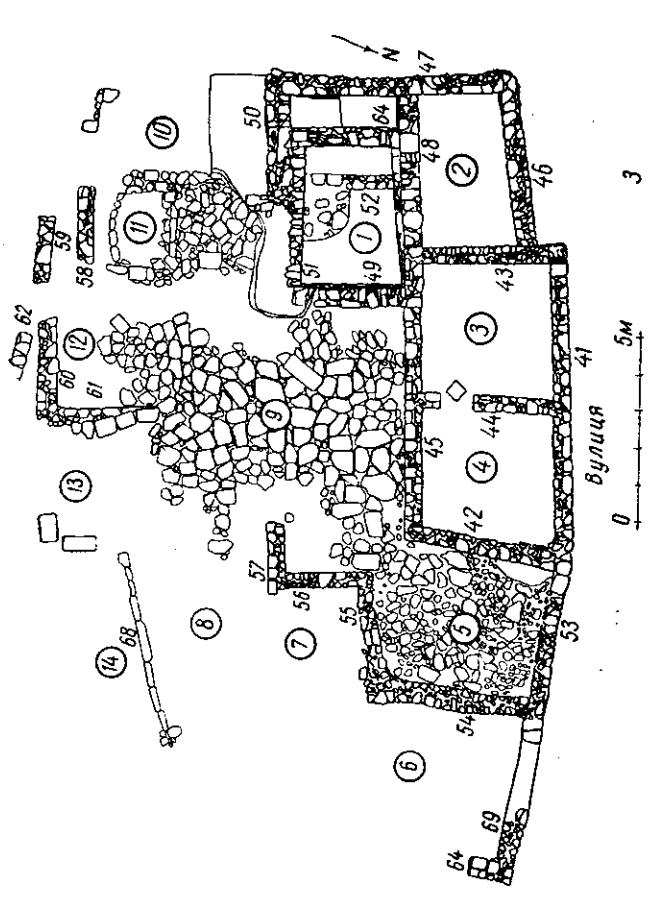

Рис. 8. Будинок I-6
 1 — північний фасад. Реконструкція; 2 — план. Реконструкція; 3 — обмірний план; цифри у колах є номерами приміщень, інші — номерами кладок (за О. М. Карасовим).

вав функції протирона і, напевно, приймального приміщення, у третьому-центральному, проходило життя сім'ї. Центральне подвір'я було оточене критими приміщеннями по периметру. Цікава чітка локалізація групи житлових приміщень, розміщених у північно-західній частині будинку. Площа їх, від загальної корисної, становила по наземному поверху всього 41—51%. Площа однієї кімнати—10—15 м². Розбивка будинку на місцевості нечітка і досить непрямокутна; конфігурація рисунка плану дещо ламана.

Уявляється ймовірним реконструювати у житловій частині, крім цокольного, ще один поверх. На користь цього свідчить значне заглиблення — до 0,6 м від рівня подвір'я — підлог житлових кімнат та розташування біля поперечної вулиці верхньої тераси, розміщеної на 2,6 м вище підлог кімнат. Це при середній висоті житлових приміщень 2,0—2,5 м, прольоті — 3,6 м та ухлоні покрівлі до 20° дасть висоту конька, рівню 2,2—2,7 м у двосхилому та 3,0—3,5 м у односхилому варіантах (при нульовій відмітці в рівні подвір'я). При одноповерховому рішенні край даху підвищуватиметься над вимосткою поперечної вулиці всього на 0,2—0,7 м або, в кращому разі, на 1,0—1,5 м, що робить внутрішнє подвір'я легко доступним для огляду ззовні. Очевидно, в подібних умовах заглиблення приміщень було викликане бажанням зменшити загальну висоту наземних стін з метою забезпечення їх більшої міцності, необхідної для будівництва ще одного поверху. Існування другого поверху побічно підтверджується і надто малою питомою вагою житлових кімнат у загальній забудові будинку при одноповерховому варіанті.

Враховуючи все це, вважаємо доцільним запропонувати два варіанти об'ємної реконструкції: з одно- або півтораповерховою групою житлових кімнат. В останньому разі висота житлової частини визначена, виходячи з таких даних: при заглибленні підлог до 0,6 м і при влаштуванні входу з двору мінімальна висота кімнат цокольного поверху становитиме 2,5 м в чистоті при висоті дверного прорізу з двору 1,7 та 2,8 м при висоті прорізу 2,0 м. Навряд чи висота дверного прорізу могла бути менша 1,6—1,7 м, оскільки це зв'язано з істотними незручностями. До того ж приміщення є найбільш парадними у будинку. Висота кімнат другого поверху, за вказівками Вітрувія³¹, становитиме три чверті від висоти першого, тобто 1,9—2,1 м. Очевидно, при існуванні суміщеного даху та похилої стелі висота приміщень другого поверху була неоднаковою і дорівнювала 1,9—2,7 м.

Господарські приміщення № 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15 мали підлоги на рівні вимостки подвір'я і мали, судячи з зовсім незначного заглиблення підшов кладок, один поверх. Їх висота в найнижчій частині могла становити не більше 1,8—2,2 м, оскільки навіть житлові кімнати в Ольвії не завжди досягали у висоту 2,2 м.

Дах над усіма приміщеннями прийнято суміщений, односхилий над кімнатами № 3, 4, 10, 11, 12, 13 і двосхилий — над кімнатами № 1, 2, 7, 8, 15. Підставою для реконструкції утепленої суміщеної покрівлі в даному разі є невеликі прольоти приміщень³².

Кількість і напрям схилів визначені, виходячи з розмірів прольотів, що перекриваються, і можливостей забезпечення нормального стоку дощових вод.

Судячи по знахідках уламків керамід і каліптерів, покрівля була викладена по корінфській системі; над окремими групами господарських приміщень не виключене існування саманних дахів, а гакож обмежене застосування лаконської системи.

³¹ Вітрувій, V—I—3; VI—III—9.

³² Існування горіщ з максимальною висотою не більше 1 м і прольотом близько 3 м здається малоімовірним.

Крім безордерних будинків, в Ольвії були розкриті залишки й кількох ордерних житлових будинків: *Е-1*, *ЗК-1*, *НГФ-1*, *НГФ-2*. Три з них були пастадного типу, один — перистильного. Криті приміщення розташовувались «П»-подібно і периметрально, площа забудови була в межах 240—550 м², площа дворів становила 10—22%.

Планувальні схеми названих будинків у цілому подібні до будинків цих типів у метрополії і відрізняються, головним чином, відносно великою питомою вагою дворів у забудові будинку, наявністю розвинутих підвальних поверхів і в їх складі іноді приміщень, які пропорціями, місцем в плані та функціональним використанням нагадують звичайні наземні пастади. Відрізняються вони також конструкціями і стильовими особливостями капітелей аттичного ордера.

Цікавий приклад у цьому відношенні являє собою будинок *НГФ-1*³³.

Будинок НГФ-1 (рис. 9; 10). Площа його забудови — 555 м², площа подвір'я — 13—16 м². Тип — пастадний з периметральним розміщенням критих приміщень навколо двору. Число кімнат разом з протироном і пастадою досягало 13.

У будинку чітко локалізується група андрона, який мав вапняно-галечне покриття підлоги і виділені панелі для возлежання. У першому будівельному періоді будинок мав розвинутий підвальний поверх з приміщенням, яке відповідало наземній пастаді. На користь цього говорять такі дані: підвал № 6 має дуже витягнуту форму (13×3 м) і примикає однією з довгих сторін до подвір'я і відділяє від нього ряд приміщень. Завдяки цьому підвали № 3, 4, 5, 7 могли сполучатися з наземним поверхом тільки через підвал № 6, у якому для цієї мети було збудовано одномаршеві кам'яні сходи. Очевидно, що приміщення № 6 при цих умовах могло використовуватись тільки як зв'язне, причому його незначна глибина виключає можливість влаштування суцільного перекриття на рівні наземного поверху. Безперечно, однак, що перекриття над підвалом № 6 повинно було бути, але скоріше за все — на відмітці даху наземного поверху. При цьому наземна частина стіни, що підтримувала південний край даху, напевно, мала вигляд напівзакритого або звичайного відкритого портика, оскільки було необхідне світло у приміщенні, призначеному для зв'язку між підвалами³⁴. Таким чином, підвал № 6 відповідав звичайним наземним пастадам античних будинків. Слід відзначити, що пастадний тип планування будинку *НГФ-1* зберігся й у другому будівельному періоді, коли підвал № 6 був ліквідований і будинок здобув звичайну наземну пастаду.

Крім пастади, в будинку був ще один портик — по східній стороні двора; його прольот був значно меншим і становив всього 1—1,5 м.

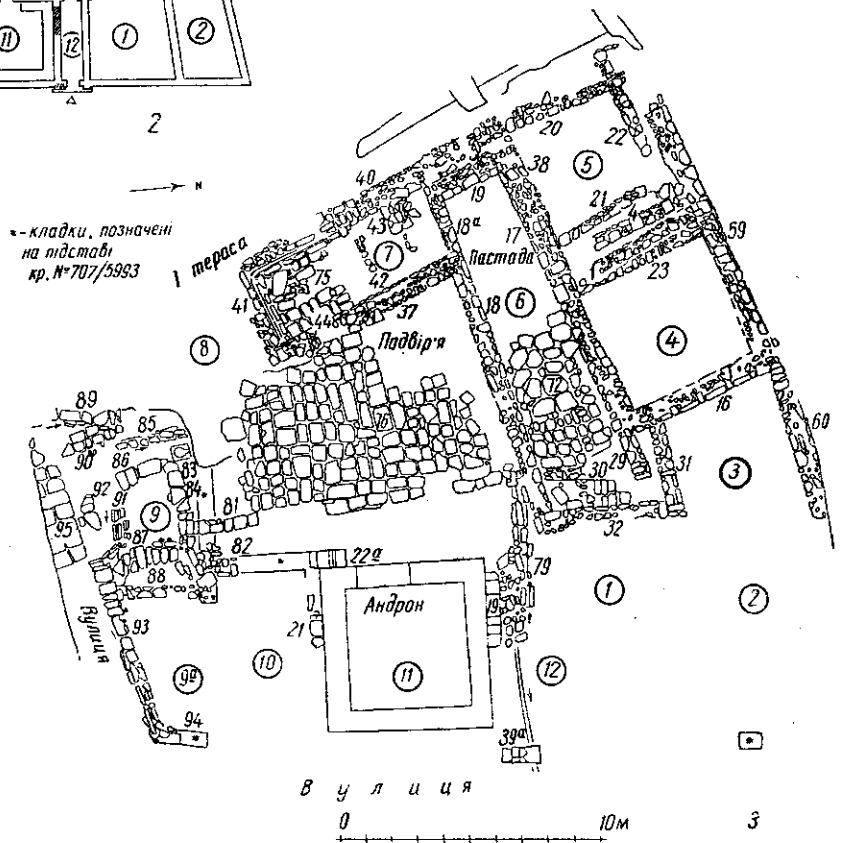
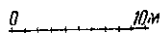
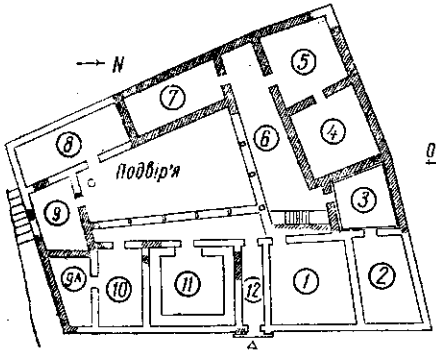
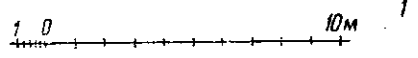
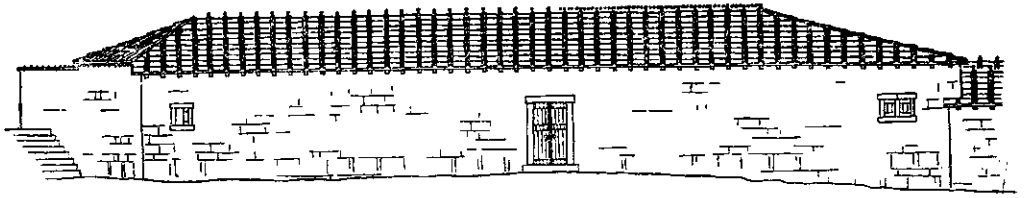
Капітелі аттичного ордера, знайдені при розкопках усєї ділянки, дають змогу з урахуванням ширини пастади визначити можливу висоту жилих приміщень, яка в основних парадних і житлових кімнатах могла становити близько 3 м³⁵. Чітке виділення групи андрона поряд з пастадою дозволяє припустити наявність поділу будинку на чоловічу й жіночу половини. Є підстави вважати, що господарські приміщення знаходились у південній і південно-західній частинах будинку і мали, завдяки цьому, північну або східну орієнтацію.

³³ План дано за загальною схемою О. І. Леві та О. М. Карасьова (вказ. праця, рис. 12).

³⁴ Необхідність у влаштуванні доброго освітлення в приміщенні № 6 зумовлена також і тим, що наземні кімнати № 3, 4, 5 не мали змоги одержати денне світло з північного боку, тому що там було подвір'я житлового будинку *НГФ-2*, і, отже, могли освітлюватись тільки з пастадного приміщення № 6.

³⁵ Приблизно такі ж висоти мали кімнати будинку *НГФ-2*, визначені цілком надійно на підставі виявлених при розкопках деталей доричного ордера (ОАК за 1909 і 1910 роки, рис. 89).

к-кладки, позначені на підставі кр. №707/5983

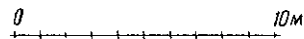

Рис. 9. Будинок НГФ-1:

1 — східний фасад. Реконструкція; 2 — план. Реконструкція; 3 — обмірний план; цифри у колах є номерами приміщень, інші — номерами кладок (за О. М. Карасьовим).

Дахи мали черепичне покриття, викладене по коринфській системі. Над східною і північною групами приміщень, судячи по прольотах, покрівлі були двосхилі, причому схили їх, як видно, розміщувались більш-менш на одній висоті і в силу цього перетинались. Цікаво, якщо висоти портиків в обох будинках визначити по знайдених капітелях і дахам дати нахил, характерний для Ольвії, то (з урахуванням розміщення будинку *НГФ-1* в цілому вище, ніж *НГФ-2*) північний карниз даху *НГФ-1* буде дещо вищий за верхню точку покрівлі південного

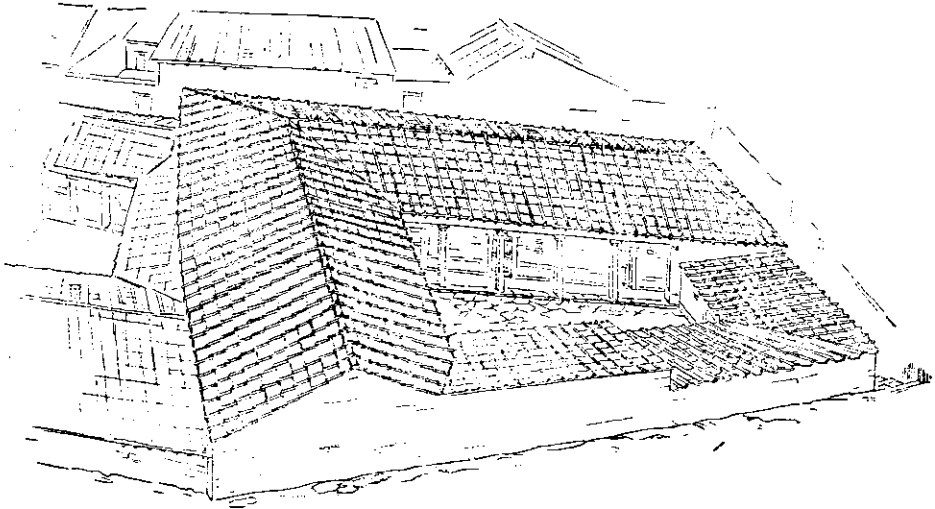

Рис. 10. *НГФ-1*.
Перспектива. Реконструкція.

портика перистіля *НГФ-2*. Таким чином, проблема сполучення однаково орієнтованих схилів двох різних будинків вирішується досить просто і тому здається найбільш імовірною для реконструкції. Невеликі прольоти західних та південних кімнат дозволяють реконструювати над ними односхилу покрівлю. Карниз останньої, судячи по незначних прольотах, був розміщений, очевидно, нижче, ніж у портиках.

Незважаючи на те, що при визначенні призначення тих чи інших приміщень виникають значні труднощі (це звичайно вдається робити виходячи з аналізу тільки планування будинку), все ж у багатьох випадках можна виділити групу житлових або парадних приміщень. Зокрема безперечним є чітке виділення андрона в ольвійських будинках біля Зевсового кургану і на ділянці *НГФ*. Ця кімната має квадратний або близький до квадрату план, вапняну або галечну долівку з виділеними панелями для лежання шириною 0,7—0,9 м³⁶. У всіх трьох випадках андрони виходили в портики. Поряд з цим, за винятком тільки будинку *И-6*, немає можливості цілком впевнено визначити місцезнаходження кухонь, оскільки в тих випадках, коли збереглися будь-які залишки стаціонарних вогнищ³⁷, останні знаходились в приміщеннях, які ніяк не могли бути кухнями (наприклад, будинок *Е-2*, де кімната

³⁶ Аналогічні панелі були дуже поширені в Олімпі. Відомі вони і в Афінах, на Делосі і ін. Olynthus, part VIII, стор. 171 і далі fig. II, табл. Record of Olynthian Androns (1928, 1931, 1934).

³⁷ Характер залишків ольвійських вогнищ дозволяє припускати, що вони, за винятком димоходів, мали конструкцію, скоріше аналогічну до олімпських вогнищ (Olynthus, part VIII, стор. 186—188, рис. 13, табл. 52; J. W. G r a h a m. Olynthiaka, Hesperia, XXII, № 3, 1953, стор. 328 і далі, рис. 3, а, с), ніж Ілуратських (В. Ф. Г а й д у к е в и ч. Вказ. праця, стор. 76—77, рис. 68—69).

з вогнищем розміщується далеко від двору). Це дає всі підстави для припущення, що в ряді випадків кухонне вогнище могло бути розміщене безпосередньо в групі приміщень, які не були саме тільки кухнями, а мали змішані господарсько-житлові функції. Аналогічним чином розміщувались іноді вогнища і в жилих будинках Прієни — у ойкосі, простаді або кімнати біля неї, і рідше — прямо у дворі³⁸. Останнє для Ольвії навряд чи могло бути характерним через відносно холодний клімат і скоріше за все мало місце тільки в літній час.

Не вдалося в ольвійських будинках виявити і приміщень, призначених для ванн або вбиралень. Винятком є будинок *НГФ-2*, де в приміщенні біля входу, за аналогією з будинками Делоса³⁹, справді могла бути вбиральня.

Розглянуті типи будинків були дуже поширені в античному світі, зокрема, поява «П»-подібного плану відноситься ще до VII або початку VI ст. до н. е.⁴⁰ Тому в Північному Причорномор'ї самостійної еволюції планів від мегарону до периметрального типу чекати важко. Типи будинків запозичувались, і переважне застосування того чи іншого з них було зумовлене, головним чином, характером діяльності господаря, його звичками, рівнем розвитку економіки, техніки і потужності будівельного виробництва в містах Північного Причорномор'я.

Спільним для всіх будинків є переважно південна орієнтація основної групи житлових приміщень і відносно високий процент площі, яку займає двір. Так, якщо в житлових будинках міст метрополії процент площі, яку займає відкрита частина подвір'я, в Олінфі та на Делосі становив 5—20%, Прієні — 6—23, в основному ж 8—15, то в Ольвії — 10—36 і найчастіше — 15—20%⁴¹. Тобто в середньому ольвійські двори були відносно великими і менш закритими.

При наявності будинків пастадного типу в Ольвії поки невідома жодна простада. Можливо, це пояснюється тим, що простада практично як передпокій не може використовуватись у господарських цілях. Зазначені особливості становлять значний інтерес, оскільки побічно можуть свідчити про характер діяльності власників тих чи інших будинків⁴².

Поряд з відносно великою площею дворів ольвійські будинки мають і деякі інші істотні відміни від споруд середземноморського типу. Це — наявність підвальних поверхів, характерних також для Херсонеса, Тіри⁴³, Пантікапея та східних елліністичних міст⁴⁴, і влаштування підвальних приміщень, аналогічних пастадам щодо розміщення в плані та пропорцій. Такі приміщення у Північному Причорномор'ї відомі поки що тільки в Ольвії.

Слід зазначити, що відсутність єдиного регулярного прямокутного плану міста в цілому, Верхньої і Терасної частин зокрема, недбале розміщення будинків на місцевості, безордерний характер більшості будинків, відносно велика площа дворів — усе це вказує на провінціальний характер домобудівництва Ольвії.

³⁸ Olynthus, part VIII, стор. 188.

³⁹ A. Plassart. Fouilles de Délos, Quartier d'habitations privées á l'est du Stade. BCH, XL, 1916, стор. 164, зн. 1.

⁴⁰ René Vallois. L'Architecture Hellenique et Hellenistic à Délos, Paris, 1944, стор. 209, зн. 7.

⁴¹ Дані підраховані по кресленнях, опублікованих у Olynthus, part VIII, XII; Priene; A. Plassart, табл. V та ін.

⁴² Якщо використання певного типу планування у багатому будинку могло зумовлюватись другорядними причинами, то планування рядового житлового будинку в масі, безперечно, підпорядковувалось найважливішим вимогам укладу життя власника і не змінювалось під впливом якихось зовнішніх причин.

⁴³ А. И. Фурманская. Античный город Тира. Античный город. М., 1963, стор. 42.

⁴⁴ Наприклад, Дура-Европос — F. Simonet. Вказ. праця, стор. 242—246.

У об'ємному відношенні близько половини розглянутих будинків Ольвії мали наземний та підвальний поверхи. У одних випадках підвальні приміщення між собою не сполучались, і кожне з них мало самостійний вихід до першого поверху, в інших — вони зв'язувалися за допомогою спеціальних прохідних приміщень, що відповідали наземним настидам.

Поряд з подібними будинками в Ольвії, звичайно, могли існувати і справжні двоповерхові будинки⁴⁵. Однак якщо півторалповерхові будинки нам вже відомі (*И-6, Е-2*), то прикладів двоповерхових ми поки що не маємо. Очевидно, це пояснюється тим, що, становлячи 15—45% від площі наземного поверху будинку, житлові підвали в Ольвії в функціональному відношенні, по суті, заміняли звичайний другий поверх. Останнє і зумовило, як видно, поширення переважно одноповерхової забудови.

Таким чином, рядовий ольвійський житловий будинок у об'ємному відношенні істотно відрізнявся як від попередніх й одночасних йому будинків метрополії⁴⁶, так і від житлових будинків Боспора перших століть н. е.⁴⁷

Гнізда від міжповерхових балочних перекриттів, що знаходять у стінах ольвійських підвалів, дозволяють встановити звичайну висоту 1,9—2,2 м житлових підвальних приміщень. Висота ж наземних приміщень, про що говорилося вище, була в межах 2,0—3,5 м.

Зовнішні фасади ольвійських будинків являли собою глухі стіни з одним входом, інколи з невеликими високо розміщеними вікнами приміщень, куди не попадало денне світло з внутрішнього двору. Найбільш багаті ордерні будинки мали входи, які могли акцентуватися з допомогою плоских портиків, вирішених у формах, типових для ольвійського аттичного ордера (будинок *НГФ-2*). Дворові фасади, на відміну від вуличних, в одному й тому будинку були дуже різноманітні. Зокрема, це стосується будинків *И-6, ЗК-1, Е-1, Е-2, НГФ-1, НГФ-2*. Так, у деяких випадках основні житлові приміщення, орієнтовані на південь, зроблені дещо вищими за сусідні. При цьому велике значення у композиції дворових фасадів мали портики, які, очевидно, були двох типів — відкритого та напівзакритого⁴⁸.

Судячи по знахідках, у ольвійських житлових будинках в основному застосовувався аттичний, змішаний по матеріалу ордер — вапнякові бази і капітелі, стовпи і антаблемент — з дерева. Досі у Ольвії відомий тільки один елліністичний будинок перистильного типу, в якому використаний чистий доричний ордер. Усе це, поряд з комбінаціями одно- та двохстих покрівель з уклоном схилів переважно до середини, надавало різноманітності дворовим, — а в античному будинку вони були головними, — фасадам будинків.

⁴⁵ Е. И. Левин и А. Н. Карасев. Дома античных городов Северного Причерноморья, стор. 228.

⁴⁶ J. W. Graham. Olynthiaka, Hesperia, XXII, N 4, 1954, стор. 320 і далі; Olynthus, part VIII, стор. 214 і далі; Th. Wiegand. Dystos.—AM, Bd. XXIV, 1899, стор. 465, 466, табл. V, VI, рис. 5; J. Chamonard. Etude sur l'habitation délienne à l'époque hellénistique.—Exploration archéologique de Délos, faite par l'Ecole Française d'Athènes, fasc. VIII. Paris, 1924, стор. 193 і далі; ВИА, т. III, кн. 1, стор. 287.

⁴⁷ И. Т. Кругликова. Города Боспора в III в. н. э. Античный город. М., 1963, стор. 81. Елліністичних боспорських будинків, достатньо вивчених з цієї точки зору, ми майже не знаємо. У Херсонесі ж другий поверх, враховуючи скелясті ґрунти і відсутність таких розвиннутих житлових підвальних комплексів, як в Ольвії, міг бути цілком звичайним явищем (див., наприклад, макет житлового будинку, що зберігається в Херсонському музеї, реконструйованого С. Ф. Стржелецьким).

⁴⁸ На користь останнього свідчать невеликі розміри деяких капітелей аттичного ордера, які знаходять в Ольвії при розкопках. Аналогічні портики мали місце і в Оліфії (J. W. Graham. Вказ. праця, стор. 203 і далі).

Конструкції, матеріали і благоустрій житлових будинків.

Великий інтерес в Ольвії викликають залишки кладок і спеціальних підвалин, оскільки саме тут у максимальній мірі будівництво знало впливу місцевих умов і виробилися цікаві прийоми. Дуже поширилися в Ольвії шарові підвалини⁴⁹.

Найбільш ранні їх зразки відносяться тут до кінця IV ст. до н. е., коли вони застосовувалися тільки під окремими кладками або приміщеннями, їх оптимальні розміри ще не визначилися. Ці підвалини починають широко застосовуватися з III ст. до н. е.

Ольвійські шарові підвалини складаються з землісто-золистих та лесових прошарків, які чергуються і товщина яких коливається у межах золистих — 0,05—0,1 м, лесових — 0,06—0,3 м⁵⁰. У монументальних спорудах ці інтервали дещо ширші і самі шари грубіші. На відміну від пізнього, у ранній період товщина прошарків була в середньому менша (приблизно 0,05—0,15 м). Шарові підвалини робились у півтора-два рази товщі за кам'яні стіни і звичайно доводились до материка.

Значне поширення цього прийому в Ольвії було зумовлене, головним чином, великою товщиною культурного шару, що мав нерівномірну щільність, у поєднанні з лесовими ґрунтами. Будівництво кам'яних фундаментів при глибині закладення підшви 1,5—2 м і нестатку хорошого каменю коштувало б надто дорого.

Шарові підвалини відомі не тільки в Ольвії, а й взагалі у Північному та Північно-Західному Причорномор'ї. Найбільш ранні зразки їх, що відносяться ще до V ст. до н. е., були виявлені на Березані⁵¹, пізніші у Фанагорії⁵², на поселенні Закисова балка⁵³, в Істрії⁵⁴. Конструкція шарових підвалин була не скрізь однакова. Про це свідчить різна товщина, регулярність чергування, матеріал самих прошарків. Однак майже ніде, крім Ольвії, не спостерігається така висока стабільність використання тільки двох видів матеріалу і такої чіткої регулярності. Це дозволяє припустити, що перші етапи формування цієї конструкції відбулися саме в районі Ольвії та Березані. Навряд чи можна вбачати у ольвійських шарових підвалинах продовження «іонійської» традиції⁵⁵. Проти цього свідчить те, що, по-перше, в ході місцевого будівництва поступово йшло вдосконалення цього прийому, який виник стихійно від примітивних, з дуже слабо вираженою регулярністю підвалин Березані і досяг високоякісних зразків елліністичних підвалин Ольвії або Істрії. По-друге, очевидно, не можна вважати, що цей прийом був добре відомий і звичайний у практиці іонійських інженерів, тому що згадка про застосування подібної конструкції при спорудженні храму Артеміди Ефеської говорить саме про її незвичайність, а не навпаки, оскільки

⁴⁹ Їх старе визначення «шарові фундаменти» здається таким, що не відповідає суті конструкції.

⁵⁰ Л. М. Славін. Ольвійські квартали центральної частини Верхнього міста.— АП, т. XI. К., 1962, стор. 30.

⁵¹ В. В. Лапін. Отчет о раскопках поселения на острове Березань в 1960 г. Зберігається в науковому архіві ІА АН УРСР. Судячи з матеріалу субструкції, її датування не може бути пізніше початку IV ст. до н. е. Виявлені Е. Р. Штерном шарові підвалини Б. В. Фармаковський відносить навіть до архаїчного періоду. Б. В. Фармаковский. Раскопки в Ольвии в 1907 г. Гермес, 1907, № 2, стор. 48; його ж. АА XXII, 1907, стор. 144.

⁵² М. М. Кобылина. Фанагория.— МИА, № 57. М., 1956, стор. 28—34; її ж. Культура Фанагории досарматского периода.— Античный город. М., 1963, стор. 88.

⁵³ Ф. М. Штительман. Поселения біля Закисовой балки (розкопки 1948—1949 рр.).— АП, т. VII. К., 1958, стор. 134 і далі.

⁵⁴ Histria, Monografia archeologica, vol. I, 1954, стор. 198 і далі, табл. XXVI, XXVII, рис. 77, 78, 85; М. Соја. L'Artisanat à Histria du VIe au Ier siecle av. n. e. Dacia, VI, 1962, стор. 121—122, рис. 4.

⁵⁵ Б. В. Фармаковский. ОАК за 1907 г. СПб., 1910, стор. 30, зн. 2; Э. Кондуракн. Эллинистический период в Добрудже. III, 1959, стор. 223.

Діоген Лаертський знаходить потрібним назвати навіть людину, яка порадила застосувати цей прийом⁵⁶. І, крім того, один шар вугілля — це ще далеко не шарові підвалини.

Створення шарових підвалин свідчить про самостійність «інженерної думки» у містах Північного Причорномор'я і зокрема в Ольвії.

Фундаменти стін ольвійських житлових будинків були стрічковими кам'яними, в основному за однорядними постелистими системами і склалися з одного, іноді двох рядів плит з необробленою нижньою поверхнею, заглиблених у землю на 0,2—0,4 м, інколи із зрізом, що виступав на 0,02—0,05 м від фасаду стіни. У звичайних постелистих кладках з поганою викадровкою і нещільним притесанням каменів фундаментна частина, як правило, нічим не відрізнялася від стіни.

Великий інтерес являють собою ольвійські кладки стін⁵⁷, які в підвальних приміщеннях робилися з каменю на всю висоту, а в наземних, у цілому ряді випадків,— тільки на висоту цоколя. Можна намітити загальний характер розвитку цих конструкцій. Для класичного періоду — початку еллінізму — характерне застосування складних три- або двошарових дворядних орфостатних систем⁵⁸ із старанною викадровкою і щільним притесанням по місцю, в основному з прямокутних блоків та плит; однорядні постелисті кладки, нерідко з нещільним притесанням, відзначаються великою старанністю кладки, добром у кожному окремому випадку більш-менш однакових розмірів каменів, послідовністю у застосуванні прийнятої системи (рис. 11).

Кладки середини — кінця еллінізму відзначаються меншою старанністю в доборі більш-менш однакового розмірами матеріалу, гіршою викадровкою, нещільним притесанням, широким використанням непрямокутних і полігональних плит та блоків, непослідовністю у застосуванні обраної системи. Камінь у цих кладках по місцю не підтесується, а тільки по можливості підбирається. Кладки робляться одно- або двошаровими за однорядними, переважно постелистими системами. Майже зникають дворядні складні орфостатні та полігональні системи. Тільки у деяких випадках у кладках цоколів ще іноді застосовуються складні дворядні орфостатні кладки, які, однак, носять на собі сліди недбалості і непослідовності у застосуванні системи. Лицьова поверхня каменів обробляється менш старанно (рис. 11). Каменотесна майстерність відсувається на другий план, і головну роль починають відігравати різного роду покриття. На кінець еллінізму погіршення якості і спрощення систем змушують будівельників для збереження достатньої несучої здатності кладок дещо збільшувати товщину стін, а також широко застосовувати захисні покриття.

Подібні явища у III—II ст. до н. е. пояснюються великим розмахом будівництва поряд з нестатком кваліфікованих майстрів.

Слід підкреслити, що на кожній окремій ділянці застосовувалися більш-менш однотипні конструкції кладок.

Так, для ділянки *И* характерне застосування однорядних постелистих одношарових кладок з погано викадрованих, нещільно притесаних, з грубою та середньою околкою лицьової поверхні, в основному полігональних і рідше — прямокутних плит та блоків.

⁵⁶ Б. В. Фармаковский. Раскопки в Ольвии в 1907 г. Гермес, 1907, № 2, стор. 48.

⁵⁷ Загальні питання еволюції кладок розглядаються у статтях О. М. Карасьова. Развитие строительного-каменотесного ремесла в античных городах Северного Причерноморья, стор. 126—138; його ж. Архитектура (краткий очерк). Античные города Северного Причерноморья. М.—Л., 1955, стор. 189—194.

⁵⁸ Термінологію і класифікацію кладок дано по статті: С. Д. Крижицький. До питання про методику опису античних кладок Північного Причорномор'я VII ст. до н. е. — IV ст. н. е. — Археологія, т. XVIII. К., 1965, стор. 39—48.

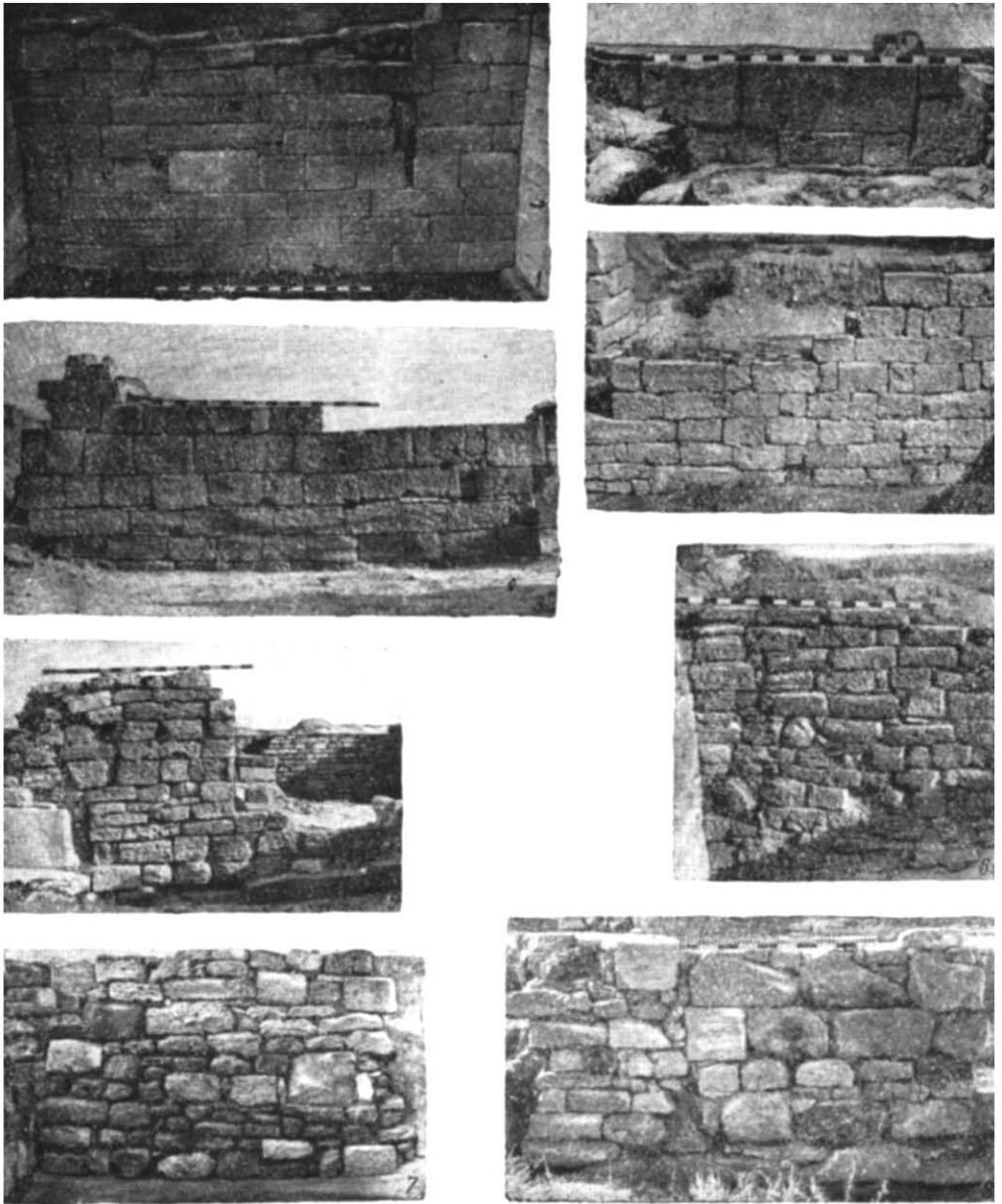

Рис. 11. Кам'яні кладки стін ольвійських будинків.

1, 2 — кладки V—IV ст. до н. е.; 3—6 — кладки IV—III ст. до н. е.; 7, 8 — кладки III—II ст. до н. е.

На ділянці *АГД*, поряд з постелистими однорядними, застосовувались також орфостатні одно- або дворядні кладки з щільнішим притесанням прямокутних плит та блоків, з відносно кращою викадровкою і дрібно околотою або обтесаною їх лицьовою поверхнею. Широко використовувались матеріали вторинного застосування (без додаткової обробки).

Кладки стін біля Зевсового кургану в основному робились за однорядними постелистими і дворядними орфостатними системами з добре викадрованих прямокутних плит і блоків з досить стараним притесанням.

На ділянці *Е₆₋₇* зводились головним чином однорядні постелисті й орфостатні кладки з недосить доброю викадровкою каменів і нещільним притесанням прямокутних і полігональних плит і блоків.

На ділянці *НГФ* були поширені кладки однорядні постелисті й орфостатні, дворядні орфостатні, іноді складні, з щільним притесанням по місцю і старанною викадровкою та обробкою прямокутних плит і блоків.

Важливо підкреслити, що зазначені відмінності проявляються у рамках одного хронологічного періоду.

Традиційність та спадковість будівельних традицій V—IV ст. до н. е. на ділянці *АГД*, біля Зевсового кургану і особливо на ділянці *НГФ*, повна їх відсутність у північній частині ділянки *И* і до певної міри в районі агори (південний захід) може побічно свідчити про стабільність розміщення певних груп населення (в соціально-економічному відношенні) в тих чи інших районах і підтверджує висловлене вище припущення про характер соціального районування міста. Найбільш заможні верстви корінного ольвійського населення проживали в районі ділянки *НГФ*, біля Зевсового кургану, середні — на *АГД*. Склад населення в районі агори, як видно, був набагато демократичніший і строкатіший, ніж на *НГФ*. Тут відмовились від складних традиційних систем, що вимагали великих затрат праці, і широко застосовували найпростіші типи кам'яних кладок, що забезпечували міцність, але не красоту. Цим, очевидно, пояснюється і дуже активне впровадження на цій ділянці шарових підвалин — конструкції явно прогресивної, але відносно «нової».

Як відомо, в окремих античних містах, поряд із застосуванням загальнопоширених систем кладок, нерідко набували розвитку різні місцеві локальні варіанти. Причому, якщо системи, що застосовувались у монументальному будівництві, мали в основному, так би мовити, інтернаціональний характер, то в рядових кладках, а нерідко і досить багатих ордерних житлових будинках, місцеві особливості здобули максимальне відображення. Так, зокрема, кладки стін жилих будинків Олінфа, за винятком так званих шахових, викладалися в основному за однорядними постелистими системами з нещільним притесанням і поганою викадровкою каменів⁵⁹. Кладки Дистоса відзначаються насамперед величезними розмірами каменів і застосуванням полігональних орфостатних рядів⁶⁰. Кладки Афін — поширенням іррегулярних і, у деяких випадках, шахових систем⁶¹. Кладки Делоса — в основному однорядні постелисті, із значно більших, ніж в Ольвії, каменів, здебільшого рваних по шару, з поганою викадровкою і нещільним притесанням⁶². Поряд з цим на Делосі в певній мірі застосовувались, звичайно, і дворядні орфостатні кладки з добре викадрованих і щільно притесаних

⁵⁹ Olynthus, part XII, табл. № 12(2).

⁶⁰ Th. Wiegand. Вказ. праця, стор. 465, 466, рис. 5.

⁶¹ Rodney S. Young, An Industrial District of ancient Athens.— Hesperia, XX, № 3, 1951, рис. 9, 10, стор. 196, табл. 68.

⁶² J. Chamona. Вказ. праця, рис. 52—54, 69, 70, 72, 73, 190, 194 та ін.

прямокутних плит⁶³. Кладки Прієни другого типу⁶⁴ близькі до однорядних систем Делоса, першого ж типу — виконані за одно- або дворядними, в основному орфостатними, системами з великих блоків і плит з доброю викадровкою, щільним притесанням і розшивкою швів.

Для житлових будинків Ольвії наприкінці класичного і на початку елліністичного періодів характерне застосування високоякісних дворядних орфостатних, часто складних, а також однорядних постелистих систем з старанно викадрованих і оброблених, щільно притесаних прямокутних плит та блоків.

Переважає поширення у житловому будівництві Ольвії наприкінці класичного — на початку елліністичного періодів типів кладок, характерних в основному для монументального будівництва, свідчить про формування у місті власних будівельних традицій на основі запозичення кращих прикладів техніки кладки стін монументальних споруд метрополії, а не звичайних житлових будинків. Цим пояснюється і досить стійке існування рецидивів систем попереднього часу — особливість ольвійського елліністичного домобудівництва.

У дальшому нагромаджений великий досвід місцевого будівництва, а також значне збільшення обсягів останнього при нестатку достатньо кваліфікованих кадрів будівельників примусили використовувати у рядовому будівництві менш досконалі системи кладок, які поступались і старанністю їх виконання.

Мало відомо про типи кладок з сирцю, хоч наземні стіни будинків за винятком цоколів нерідко виконувались саме з цього матеріалу. Однак сирцеві кладки, безперечно, будували за одношаровими, рядовими постелистими системами. У ряді випадків цеглини мали ширину, рівну товщині стіни, — 0,38—0,4 м (іноді вдвоє меншу — 0,2 м) при висоті 0,06—0,08 м та довжині 0,40—0,50 м. Таким чином, в Ольвії найбільш поширився τετράγωνος — квадрат із стороною, рівною 0,39 м, — характерний для грецького будівництва взагалі⁶⁵.

Недостатність матеріалу не дає можливості виявити з достатньою повнотою конкретні особливості інших конструкцій ольвійських будинків, хоч загальний характер та окремі їх особливості відомі або піддаються відновленню. Зокрема, підлоги в ольвійських будинках робили глинобитними, кам'яними, вапняними, галечними та дерев'яними. Вапняні й галечні підлоги робили виключно у андронах, навіть передпокої їх, напевно, таких покриттів не мали; дерев'яні підлоги будували тільки як міжповерхові перекриття, кам'яні — у протиронах і приміщеннях підсобного призначення, глинобитні — у всіх інших випадках, зокрема у підвалах. Аналогічні щодо конструкції і особливостей стильового рішення, вапняні й галечні підлоги широко застосовувались і в містах метрополії — Олінфі, Делосі, Афінах та ін. Відомі вони і в Північному Причорномор'ї, зокрема у Херсонесі.

Міжповерхові перекриття складалися з настилу по балках прямокутного перерізу (з співвідношенням ширини до висоти — 1:1—1:2), що укладалися з нерівномірною відстанню близько 0,3—0,6 м, незалежно від перерізу балочних гнізд. Напевно, також існували перекриття накатного типу, що укладалися по полицках, зроблених у протилежних стінах. Прольоти приміщень, що перекривалися, були звичайно в межах 3—5 м у чистоті, переважно близько 4,0 м, і тільки у двох-трьох випадках перевищували 5 м, доходючи до 5,5—6,5 м.

Аналогічний характер, очевидно, могли мати і горищні перекриття в найбільш парадних приміщеннях. Здебільшого ж горищ не було, і за стелю правили утеплені черепичні або саманні покрівлі.

⁶³ J. S h a m o n a r d. Вказ. праця, стор. 237 і далі, рис. 116.

⁶⁴ Priene, стор. 300 і далі, рис. 319, 320.

⁶⁵ П л і н і й, XXXV, 49; В і т р у в і й, II—III—3.

Дахи ольвійських будинків, що перекривалися залежно від прольоту і загальної конфігурації плану критих приміщень, були найчастіше одно- або двосхилими і вкривалися черепицею в основному за корінфською системою — з керамід і каліптерів, значно рідше — за лаконською. В ряді випадків робились і саманні покрівлі. Знахідки конькових — подовжніх і поперечних каліптерів дозволили у загальних рисах реконструювати характер покрівельного килима двосхилого даху, а також визначити кут підйому схилів⁶⁶, що був більший, ніж у Греції,

Рис. 12. Підвальні кам'яні сходи в будинку НГФ-1.

і досягав 17—21°. Несучою конструкцією даху були наслонні крокви, відстань між якими скоріше за все при холодних покрівлях могла становити 0,55 м в осях (по ширині керамід⁶⁷). В утеплених покрівлях з саманним килимом, що було можливо тільки при влаштуванні обрешітки або суцільного настилу, відстань крокв могла бути більша, досягаючи, можливо, до 1 м.

Форма дверних прорізів у елліністичних будинках була прямокутна, без звуження догори, стіни гладкі — без чвертей, пороги кам'яні. Дверні полотнища встановлювались, головним чином, на під'ятниках. Мало місце і влаштування елементарних дерев'яних коробок⁶⁸. На жаль, єдиний приклад віконного прорізу, призначеного для освітлення підвалу, дійшов до нас у перебудованому вигляді. Тому й при реконструкції наземних приміщень доводиться користуватись тільки аналогіями.

Для з'єднання підвальних або напівпідвальних приміщень з наземними поверхами звичайно влаштовувались одномаршові кам'яні сходи (рис. 12). Східці укладались на ґрунтову підвалину без косоурів, кут

⁶⁶ И. Б. Брашинский. Комплекс кровельной черепицы из раскопок ольвийской агоры 1959—1960 гг. — Ольвия, Теменос и агора. М.—Л., 1964, стор. 304, рис. 11.

⁶⁷ Враховуючи те, що прийом укладання великої мармурової черепиці прямо по кроквах, без обрешітки, мав місце у Греції ще в період архаїки (ВИА, т. II, кн. I, стор. 32), можна припустити це й по відношенню до холодних покрівель ольвійських будинків, оскільки таке рішення було б простіше й економічніше.

⁶⁸ С. Д. Крижицький. Архітектурні деталі з розкопок західної сторони ольвійської агори в 1962—1963 рр. — Археологія, т. XIX. К., 1965, стор. 165—176.

підйому був у межах 30—45° (розміри проступей — 0,2—0,3 м, підсхідців — 0,15—0,25 м), ширина маршу — 0,8—1 м. Поряд з кам'яними сходами існували і дерев'яні, однак ніяких слідів від них не збереглося. Можна вважати, що вони були до якоїсь міри подібні реконструкції, наведеній для олінфського будинку⁶⁹.

Велика увага в ольвійському домобудівництві приділялась опоряджувальним роботам. У інтер'єрі найбільш парадних приміщень широко застосовувалась вапняна штукатурка з жовтим, синім і, особливо, червоним покриттям, а також поліхромний розпис, що наближається до «структурного стилю». Звичайна товщина подібної штукатурки 0,003—0,005 м; фарбування виконувалося в основному у техніці фрески. Відоме також застосування в опорядженні інтер'єрів архітектурних деталей, виконаних в рельєфі з вапняного тіста.

Фасади житлових будинків у тих випадках, коли кам'яні стіни викладались недбало, покривали, напевно, глиняними обмазками; при сирцевих кладках анти й пілястри іноді мали дерев'яне облицювання⁷⁰. В разі застосування ордера нерідко вводився колір. Використовувались іноді накладні теракотові деталі⁷¹.

Великий інтерес являють собою елементи санітарного благоустрою будинків, що збереглися, які дозволяють припускати існування в окремих районах міста частково централізованих систем водопостачання з підведенням води до кожного будинку. Поряд з цим існували і громадські колодязі у Нижньому місті, цистерни — у Верхньому. Найбагатші будинки мали індивідуальні цистерни або колодязі. Влаштування водостоків для виведення вод з внутрішніх дворів у вуличні канали відоме в кожному будинку. Водостоки робили з каменю, здебільшого закритого типу. Канали мали прямокутний переріз і викладалися з окремих каменів, а не витесувалися.

*   *
*
*   *

Роль ордера в ольвійських будинках різна. У одних випадках ордер відігравав підпорядковану роль, і його пропорціональні членування залежали від вимог забезпечення нормального функціонування житлових приміщень; в інших — ордер був домінуючим елементом, і всі висотні габарити житлових приміщень у тій чи іншій мірі підпорядковувались його пропорціональній системі. Це, в свою чергу, зумовило використання у першому випадку так званого аттичного ордера, а в другому — звичайного доричного. Дослідження капітелей аттичного ордера⁷², знайдених під час розкопок ділянок *E₆₋₇*, *НГФ*, а також тих, що перебувають у лапідарії Ольвійського музею, дозволило зробити такі висновки.

Формування цього ордера відбувалось в значній мірі на місці⁷³. Це підтверджується тим, що в Ольвії були знайдені антові капітелі, вирішені в чистих доричних або іонічних⁷⁴ формах, проміжне місце між якими й займали змішані дорико-іонічні форми аттичних капітелей. Останні зроблені у Ольвії з матеріалу ближніх родовищ.

Відправною точкою розвитку ольвійського аттичного ордера — його основою — був доричний. Однак при виконанні капітелей використову-

⁶⁹ Olynthus, part VIII, стор. 271 і далі, рис. 27, 28, табл. 73.

⁷⁰ С. Д. Крижницький. Вказ. праця, стор. 168.

⁷¹ ОАК за 1902 р., рис. 32, 38; ИАК, вип. 13, стор. 63, 71, рис. 34, 39—44.

⁷² С. Д. Крижницький. Вказ. праця, стор. 165—176.

⁷³ Научный архив ЛОИА АН СССР. Ольвия, 1907, Ф. 1, архівний № 781, арк. 85; архівний № 780, арк. 25; архівний № 239, арк. 91, № 2401/0—1909.

⁷⁴ Там же, Ф. 1, 1909, архівний № 239, арк. 81, 87 (№ $\frac{1985}{0-1909}$).

вались форми не антових, а звичайних доричних капітелей. Це, напевно, було викликано застосуванням німецьких, м'яких порід черепашника.

Всі капітелі у плані прямокутні, при найменшій стороні основи 0,13—0,30 м та висоті 0,13—0,25 м (це стосується як капітелей стовпів, так і антових). Враховуючи те, що в аттичному ордері стовпи звичайно виходять на головний фасад вузькою стороною, і використовуючи пропорціональні співвідношення, характерні для цього ордеру у метрополії, можна визначити висоту колон, яка могла бути в межах 1,3—3,3 м і найчастіше становила 2,0—2,5 м. Це, в свою чергу, підтверджує, по-перше, їх належність до невеликих будинків, якими і були в масі житлові будинки; по-друге, існування напівзакритих портиків.

Наявність на нижніх сторонах більшості капітелей врізок, призначених для з'єднання з зубом стовпа, говорить про застосування в портиках житлових будинків дерев'яних стовпів.

Майже всі капітелі складаються в цілому з однакового набору обломів, які відрізняються один від одного тільки характером прорисовки і частково кутом виносу, а також абсолютними розмірами (рис. 13). Абак має пряму викружку, іноді його верхня грань по краю дещо скошується. Ехін відділяється від абака звичайно неглибокою врізкою і складається з четвертного вала та одного-двох ремінців. Останні можуть мати форму полицок, розділених врізкою, або торусів; профіль же четвертних валів часто наближається до прямої лінії, причому в деяких випадках між цим валом і ремінцями вписується зворотна скоція. Гіпотрахеліон складається з полицки. Висота капітелей по відношенню до ширини стовпа по меншій стороні перебуває в межах 0,6—1,4 і переважно 0,9—1,0. Якщо звичайно висота капітелі в доричному ордері становила 0,5 нижнього діаметра фуста, то в нашому випадку ця величина, наближаючись до 1,0, може свідчити про збільшення і всіх інших розмірів по вертикалі у 2—2,5 рази при незмінній ширині ствола колони.

Як робочу гіпотезу можна намітити загальний характер еволюції капітелей ольвійського аттичного ордеру в період еллінізму⁷⁵. Спочатку деяке дроблення форми, чіткість у пропорціях і прорисовці обломів; потім перехід до більшої схематичності та укрупнення профіліровки — ехін стає майже плоским, збільшується відношення висоти капітелей до їх ширини, а також кути виносу ехіна і профіліровки в цілому. У ранніх капітелей цей кут лежить у межах 40—50° для ехіна і 25—26° — для обломів в цілому. Пізніше — відповідно 25—34° і 18—25°.

Все це дає змогу твердити про існування досить самостійного місцевого ольвійського стильового напрямку, який сформувався на основі переробки ордерних форм Греції та Малої Азії. При цьому слід відзначити, що провідну роль у період еллінізму в Ольвії відіграє саме аттичний ордер на відміну від доричного або іонічного ордерів монументальних культових споруд, загальний характер форм і еволюція яких майже нічим не відрізнялись від тих, що мали місце в містах метрополії⁷⁶.

Таким чином, особливості планування житлових кварталів, об'ємно-планувальних рішень житлових будинків, конструкцій, прийомів будівельної техніки, архітектурних деталей аттичного ордеру — все це до-

⁷⁵ Для встановлення відносної хронології ольвійських капітелей нині єдино можливим є використання закономірності розвитку доричних капітелей взагалі (О. Шуазі. *История архитектуры*. т. I. М., 1935, стор. 235 і далі) з урахуванням якості і старанності їх виконання, що відповідали загальному ходу еволюції прийомів будівельної техніки в Ольвії.

⁷⁶ А. Н. Карасев. *Архитектура*, стор. 194. Слід також відзначити, що термін «варваризація» по відношенню до ордеру житлових будинків (там же, стор. 195) не можна застосувати, оскільки в даному разі йдеться про самостійний стильовий напрям, характерний тими чи іншими відмінностями не тільки для Ольвії, а й для античної архітектури взагалі.

зволяє твердити про існування в Ольвії досить сильного самостійного місцевого архітектурно-будівельного напрямку.

Одним з найвищих досягнень цього напрямку, що розвивався на базі творчої переробки архітектурних традицій Греції та Малої Азії,

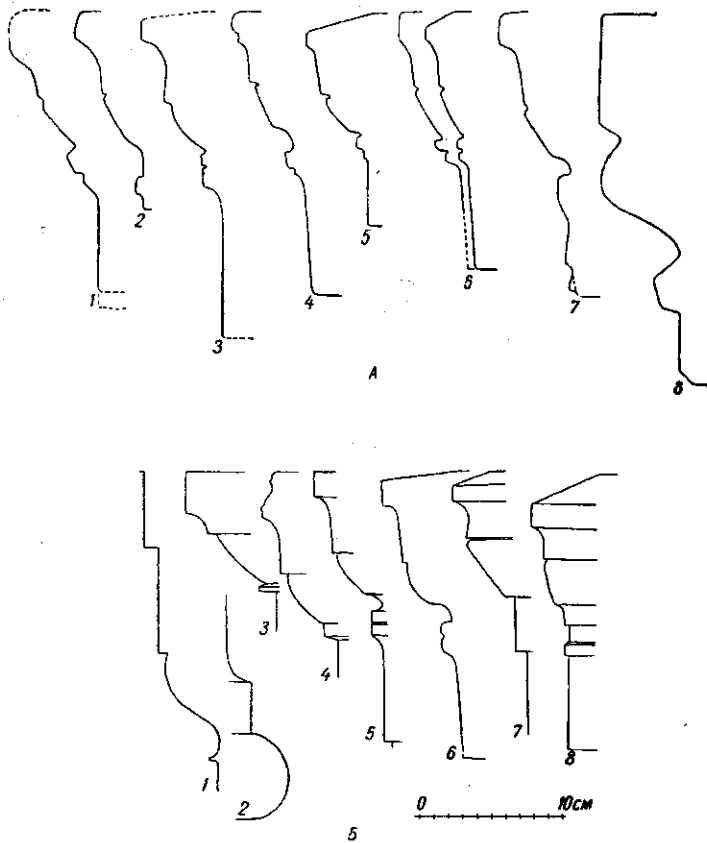

Рис. 13. Облони ольвійських капітелей аттичного ордеру:

А — капітелі з розкопок 1963—1965 рр. та з ольвійського лапідарію: 1 — капітель анта б/№; 2 — капітель стовпа б/№; 3 — капітель стовпа б/№; 4 — капітель анта № 80192; 5 — антова капітель № 1472; 6 — капітель пілястра № 1630; 7 — капітель стовпа 0,52—3439; 8 — капітель стовпа № 1467. Б — Архітектурні деталі, знайдені під час розкопок 1909 і 1910 рр. Облони виконані по схематичним обмірам, що зберігаються у науковому архіві ІОІА АН СРСР: 1 — база анта (Ольвія, 1910, ф. 1, № 315, арк. 29); 2 — база стовпа (Ольвія 1909, ф. 1, № 239, арк. 85); 3 — антова капітель № 1985 (там же, арк. 87); 4 — антова капітель (там же, арк. 81); 5 — капітель стовпа № 1543 (там же, арк. 92); 6 — капітель стовпа № 1573 (РІ, № 780, арк. 26 об.); 7 — антова капітель № 2401 (там же, арк. 25; Ольвія 1909, ф. 1, № 239, арк. 91); 8 — антова капітель (там же, арк. 80).

був ольвійський елліністичний житловий будинок. Його типи, беручи своє начало від загальноантичних, надалі розвиваються самостійно і незалежно, що знайшло свій прояв і в плануванні, і в об'ємних рішеннях, і в конструкціях, і в характері ордеру.

Архітектура ольвійського елліністичного житлового будинку — одна з найяскравіших сторінок в історії архітектури античних міст Північного Причорномор'я.

С. Д. КРЫЖИЦКИЙ

ЭЛЛИНИСТИЧЕСКИЕ ЖИЛЫЕ ДОМА ОЛЬВИИ

Резюме

В статье изложены основные выводы, полученные в результате исследования остатков эллинистических жилых домов Ольвии. Работа была проведена с целью выполнения научного обоснования и составления графических проектов объемнопланировочной реконструкции домов, выявления их особенностей, сложившихся под влиянием определенных исторических условий.

В статье кратко обосновывается положение об отсутствии в Ольвии регулярного прямоугольного плана, дается классификация жилых домов, рассматривается эволюция приемов кладок и форм капителей аттического ордера, в сжатой форме приводятся обоснования реконструкций наиболее типичных домов.

Типы ольвийских эллинистических жилых домов, ведя свое начало от общеантичных, в дальнейшем развиваются самостоятельно и независимо, что проявилось и в планировке, и в объемных решениях, и в конструкциях, и в характере ордера. Это свидетельствует о существовании в Ольвии достаточно сильно выраженной местной архитектурно-строительной школы.